

Roman Kamienik

O nierozwiązanych zagadnieniach z życia Salwiana z Marsylii

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 2324, 47-75

1968/1969

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XXIII/XXIV, 3

SECTIO F

1968/1969

Instytut Historii UMCS

Roman KAMIENIK

O nierozwiązanych zagadnieniach z życia Salwiana z Marsylii

O неразрешенных проблемах из жизни Сальвиана из Марселя

Quelques problèmes biographiques concernant Salvien de Marseille restés sans solution

Dane dotyczące życia Salwiana są bardzo skąpe. Marginesowe uwagi samego autora i sporadyczne wzmianki współczesnych pozwalają jedynie na ustalenie pewnych faktów, pozostawiając wiele pytań i kwestii bez odpowiedzi. Jeżeli chodzi o współczesnych, to pewne wiadomości o Salwianie zachowały się u biskupa Hilarego z Arelate, który chwali go w mowie pogrzebowej Honorata w 429 lub 430 r. powiadając o nim, że to „*egregius*” i „*in Christo beatissimus vir*”.¹ Eucheriusz, biskup Lugdunum nazywa Salwiana i Wincentego z Lerinum znakomitymi w wymowie i umiejętnościach: „[...] *Salviano atque Vincentio eloquentia pariter scientiamque praeminentibus*”.² Wspomina o nim także Ado w swej kronice, a Gennadius w katalogu znakomitych mężów nazywa Salwiana kapłanem Marsylii, wykształconym w naukach świeckich i duchownych „[...] *Salvianus apud Massiliam presbyter, humana et divina litteratura instructus, ut absque invidia loquar, magister episcoporum, scripsit scholastico et aperto sermone multa*”.³ Podaje on też katalog dzieł Salwiana, wprawdzie niezbyt ścisły, ale jedyny.⁴

¹ Hilarius: *Sermo de vita S. Honorati* 4, 19 [w:] Migne: *Patrologia Latina* 50, col. 1260.

² Eucherius: *Instructiones* [w:] *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* vol. 31, ed. K. Woltke, Vindobonae 1894, s. 65 i n.

³ Ado Viennensis: *Chronicon Aet. VI* [w:] Migne: *op. cit.*, 123, col. 104; Gennadius: *De viris illustribus* cap. 68 [w:] Migne: *op. cit.*, 58, col. 1059—1120; krytyczna analiza katalogu Gennadiusa w rozprawie B. Czaplí pt. *Gennadius als Litterarhistoriker, eine quellenkritische Untersuchung der Schrift des Gennadius von Marseille De viris illustribus*, Diss. Münster 1898; C. Brakmann: *Observationes grammaticae et criticae in Salvianum, accedit appendix de Gennadii capite LXVIII, „Mnenosyne”*, *Bibl. Philol. Batava*, nova series vol. 52, 1924, ss. 113—185.

⁴ Gennadius: *De viris illustribus* 68; por. Brakmann: *op. cit.*, ss.

Jedną z nierozwikłanych dotąd kwestii związanych z życiem Salwiana jest jego pochodzenie. Problem rodowodu Salwiana był przedmiotem dyskusji i wysunięto szereg hipotez mniej lub bardziej prawdopodobnych, żadna jednak nie jest dostatecznie uargumentowana. O szczupłości naszych informacji o Salwianie może świadczyć fakt, że nie znamy nawet jego imienia rodzowego (*nomen gentilicium*), a tylko jego *cognomen*. Epitafium nagrobnego Salwiana nie posiadamy. W drugiej połowie IV w. jeden z Salwianów jest biskupem i to oskarżonym o pryscylianizm; on to wraz z Instantiusem popierał Pryscyliana na stanowisko biskupa i z obydwoma wymienionymi udał się do Rzymu do papieża Damazego, który ich zresztą nie przyjął.⁵ Czy istnieje jakieś pokrewieństwo między nim a kapłanem z Marsylii i autorem traktatu *De Gubernatione Dei*, nie wiadomo. Gdyby tak było, to możliwe, iż Salwian wspominałby swego znakomitego przodka, żadnych jednak wzmianek na ten temat w jego pismach nie znajdujemy. O rodzicach Salwiana również nic nie wiemy.

W inskrypcjach z Galii *cognomen* „*Salvianus*” występuje dość rzadko i w dodatku noszą go przedstawiciele niższych warstw społecznych, podczas gdy Salwian należał — jak zakłada się z uwagi na jego staranne wykształcenie — do rodziny zamożnej. Na tablicy marmurowej, stanowiącej prawdopodobnie *album collegii* i znalezionej w 1862 r. w Lyonie, figuruje m. in. *Salvianus*.⁶ W inskrypcji CIL XIII 2518 wyzwoleniec *Salvian(us) Philus* wystawia epitafium żonie, która nosi imię *Vlattia Bas[s]a*. Wyzwoleniec cesarski *Donatus Salvianus* jest *exactor tributorum* w *Aventicum* (*Avenches*).⁷ W inskrypcji z *Limoges* *Julius Salvianus* wystawia nagrobek ojcu *Tytusowi Juliuszowi Salwiuszowi*.⁸ Z żołnierzy rzymskich znany jest *T. Fl(avius) Salvianus*, żołnierz rzymski (*ex praef. exploratorum divitiensium*), któremu inskrypcję nagrobną

113—184; podobnie *Paulin* w liście (Ep. 9) chwalać *Rufina* pisze o nim: *scholastico et salutaribus* (sc. *saecularibus*) *litteris Graece iuxta ac Latine dives esset*, cyt. *S. Baluze: Notae in Salvianum* [w:] *Migne: Patrologia Latina*, t. 53, col. 28.

⁵ *M. Schanz: Geschichte der römischen Literatur*, Teil IV, *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*, München 1914, ss. 371—372; *L. Duchesne: Histoire ancienne de l'Église*, t. II, 3 éd. Paris 1908, s. 533.

⁶ *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) XIII 2006; *A. Allmer et P. Disard: Musée de Lyon, Inscriptions antiques*, t. II, Lyon 1889, nr 190.

⁷ CIL XIII 5092; *T. Mommsen: Inscriptiones confoederationis Helveticae Latinae, Mitteilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich*, Bd. 10, Zürich 1854, nr 178, s. 35.

⁸ *É. Espérandieu: Inscriptions de la cité de Lemovices*, Paris 1891, nr 144, s. 264.

znalezioną w Moguncji ufundował przyjaciel, centurion Bebiusz Izydor.⁹ Również w Moguncji Domitius Salvianus wystawia epitafium żonie, która nosi imię Attiana Ursa, CIL XIII 7076. W Horburg, w pobliżu Colmar znaleziono inskrypcję nagrobną P. Waleriusza Salwiana, CIL XIII 5331. Wymieniona wyżej inskrypcja z Limoges jest nieautentyczna, a pozostałe nie mają żadnego związku z przodkami Salwiana z Marsylii. Brak więc w Galii jakichkolwiek śladów w epigrafice, które wskazywałyby na tradycje rodowe i pozwoliłyby zlokalizować gniazdo rodzinne Salwiana.

Inskrypcje z sąsiedniej Hiszpanii również nie wnoszą nic nowego, jakkolwiek biskup z IV w., wymieniony wyżej imiennik Salwiana, zdawałby się wskazywać; iż tam możnaby liczyć na jakieś odkrycie. Salvianus z Emerita wystawia epitafium nagrobne wiernej niewolnicy Fortunacie.¹⁰ Z czasów chrześcijańskich pochodzi Salvianella *in(l)ustris femina*, ale do znakomitości należał w Betyce C. Sempronius Lucretius Salvianus, któremu jako patronowi i znakomitemu obywatelowi plebs ufundował posąg.¹¹ Nadto występuje w CIL II 5225 Q. Julius Salvianus, L. Cl[odius] Salvianus w CIL II 51, oraz G. Kadius Salvianus w CIL II 380 i M. Ailius Salvianus w CIL II 2165. Z Betyki pochodzi L. Calpurnius Salvianus, którego wyzwoleniec otrzymawszy wolność w testamencie, nie chciał nic prócz wolności dla swej żony, CIL II 2265. Wśród oskarżonych o zamach na życie Kw. Kasjusza Longinusa w Kordobie w 48 r. przed n.e. Tacyt wymienia Kalpurniusza Salwiana z Italica w Hiszpanii.¹² Występujący w inskrypcjach z Hiszpanii niewolnicy nie wchodzą w rachubę.¹³

Według innych przypuszczeń Salwian miał pochodzić z Afryki zwłaszcza, że traktat *De Gubernatione Dei* świadczy o dobrej znajomości kraju.¹⁴ Pobyt Salwiana w Afryce zakładał A. Ebert, W. S. Teuffel, W. Zschimmer, a A. Schäfer stwierdził, że najlepszym wytłumaczeniem dobrej orientacji Salwiana w stosunkach afrykańskich byłoby uznanie jego pobytu w Afryce.¹⁵ Również H. Grisar i G. Madoz utrzymują, iż

⁹ CIL XIII 6814.

¹⁰ H. Dessau: *Inscriptiones Latinae Selectae* (ILS), Berolini 1962, nr 8421.

¹¹ E. Diehl: *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, Berolini 1961, nr 12 c. (dalej Diehl).

¹² Tacitus: *Annales* IV 36.

¹³ CIL II 3501; *Année Épigraphique* 1962, nr 77; *ibid.* 1966, nr 194.

¹⁴ Salvianus: *De Gubernatione Dei* VII 16, 70: *video saturientem vitium civitatem*.

¹⁵ A. Ebert: *Geschichte der christlich-lateinischen Literatur von ihren Anfängen bis zum Zeitalter Karls des Grossen, Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande*, Bd. I, Leipzig 1874, s. 442; W. S. Teuffel: *Geschichte der römischen Literatur*, 4 Aufl. bearb. von L. Schwabe, Leipzig 1882,

Salwian widział na własne oczy Kartaginę, podobnie zresztą zakłada P. de Labriolle.¹⁶ W przeciwstawieniu do nich W. Sternberg i M. Schanz utrzymują, że z żywego i realistycznego przedstawienia stosunków panujących w Afryce nie wynika konieczność jego pobytu w Kartaginie.¹⁷ Jednak tezę o pochodzeniu Salwiana z Afryki odrzucił już S. Baluze, a M. Pellegrino w ostatnich latach, rozważając argumenty wysunięte na poparcie tej hipotezy, doszedł do wniosku, że jest ona nie do przyjęcia.¹⁸ Jakkolwiek argumenty przytoczone przez przeciwników hipotezy o pochodzeniu Salwiana z Afryki są dość przekonujące, to jednak doskonała znajomość Afryki w *De Gubernatione Dei* musi wprawiać w zakłopotanie. Jest zastanawiające, że Salwian nie wspomina nigdzie o Rzymie, którego prawdopodobnie nie widział. Obrazy obyczajowe z Afryki rzymskiej musiały tchnąć realizmem, skoro traktat był adresowany do współczesnych. Jest jeszcze jeden argument przemawiający za Afryką, a mianowicie, że *cognomen* Salvianus w Afryce występuje dość często. Stąd pochodzi najwięcej inskrypcji, a wymienieni w nich należą do warstw zamożnych. Najznakomitszym z nich jest A[e]lius Sabinus Salvianus z Theveste, którego zasługi wobec kolonii wymienia inskrypcja CIL VIII 16530: *Sac[rum] [p]ro salut[em] [fe]li[c] Aug. et Crispinae. A[li]o Sabino Salviano. s[ab ordin]e Thevestinorum splen[didissimo] [d?]ec. Salvianus pater legitimam | in opus erogaret. alterum tantum | [inlati]s aerario XX n. sportulis etiam de[?] curionibus datis | [praes]titit et ludos scaenicos edidit item ad[a] diecit ad hoc opus duplam legitimam | marmoribus et laquiarib. aureis et exedrae suo quinquennialie col. Thevestin. col. Karthag[us]ustalib epulum gymnasium populo praestitit et[d.s.p. Również z Theveste pochodzi Q. Aelius Salvianus, CIL VIII 16569, oraz Claudius Salvianus, CIL VIII 1918. Aelius Salvianus występuje również w inskrypcji CIL VIII 12931. Do zamożnych należą L. Aemilius Salvianus z Lambaesis, któremu brat L. Aemilius Marcellus,*

s. 1099; W. Zschimmer: *Salvianus der Presbyter von Massilia und seine Schriften. Ein Beitrag zur Geschichte der christlichlateinischen Literatur des fünften Jahrhunderts*, Halle a. S., 1875, s. 13; A. Schäfer: *Die Römer und Germanen bei Salvian*, Diss. Breslau 1930, s. 12; ich argumenty zbija M. Pellegrino: *Salviano di Marsiglia, Lateranum N. S. VI fasc. 1—2, Roma 1940, s. 18—19.*

¹⁶ H. Grisar: *Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter mit besonderer Berücksichtigung von Cultur und Kunst nach den antiken Quellen dargestellt*, Bd. I: *Rom beim Ausgang der antiken Welt*, Freiburg i. Br. 1901, s. 55; G. Madoz: *Salviano [w:] Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 30, Città del Vaticano 1949, s. 585; P. de Labriolle: *Histoire de la littérature latine chrétienne*, Paris 1924, s. 588.

¹⁷ W. Sternberg: *Das Christentum des V. Jahrhunderts im Spiegel der Schriften des Salvianus von Massilia „Theologische Studien und Kritiken“*, t. 82, 1909, ss. 29—78, 163—205; Schanz: *op. cit.*, Bd. IV, s. 524.

¹⁸ Baluzii *Notae* w Migne: *op. cit.*, 53, col. 26; Pellegrino: *op. cit.*, s. 9.

zgodnie z testamentem zmarłego, wystawia epitafium nagrobne, CIL VIII 2758. Z Lambaesis znany jest także C. Julius Salvanus, CIL VIII 3740, Jul(ia) Salviana CIL VIII 3814. L. Julius Salvanus występuje również w prowincji Africa Proconsularis, CIL VIII 25799. To znów dwaj bracia, fundują epitafium Titiusowi Salwianowi w prowincji Mauretania Caesariensis, CIL VIII 21766. Z Mauretanii Sitiensis pochodzą dwie inskrypcje: w jednej z nich L. Annaeus Salvanus wystawia nagrobek synowi, CIL VIII 8225; w drugiej, CIL VIII 8647, Diehl 4540 Salvanus bez *nomen gentilicum* wystawia epitafium żonie (*Sertoriae castae matron(ae)*). Z innych należy wymienić C. Juliusa Salwiana CIL VIII 20577, C. Arciusa Salwiana CIL VIII 27384, Salwiana Rogatusa w Byzacenie CIL VIII 23701. L. Fl(avius) Salvanus prowadzi budowę portyku z kolumnami ufundowanego przez Geminiusa Martialisa, CIL VIII 23280. W Gemellae w Numidii w *graffiti*, przedstawiających sceny jazdy konnej, figuruje imię Salvanus, CIL VIII 17978, 12. Na amforze z Kartaginy CIL VIII 22637 widnieje napis Tibur. Sal(vianus). Septimia Sal(viana) wystawia nagrobek C. Ateriusowi M., CIL VIII 2282, a w Sicca Veneria spotykamy imię Salvanilla, CIL VIII 1675. Nie wolnik cesarski z Kartaginy nazywa się Salvanus, CIL VIII 12816.

O ile wymienieni w inskrypcjach z *cognomen* Salvanus należą w Afryce do warstw zamożnych, to w Rzymie i Italii są to często żołnierze lub wyzwolenicy, co wskazywałoby, iż nie są pochodzenia miejscowego. I oto C. Marcius Sergius Salvanus, przesłużywszy 18 lat w dziesiątej kohorcie pretorianów funduje w r. 130 n.e. z własnych pieniędzy ołtarz geniuszowi centurii, CIL VI 208. Inny żołnierz, M. Sergius Salvanus z piątej kohorty *vigilum*, figuruje wśród wielu innych na wielkiej bazie marmurowej z r. 210 n.e., CIL VI 1058. Pretorianowi Aureliuszowi Marcjanowi z trzeciej kohorty wystawił epitafium jego syn Aurelius Salvanus, CIL VI 2487. Salwianowi, który zmarł w wieku lat 30, który przesłużył w armii 6 lat, wystawił nagrobek Ktesipus (CIL VI 3624). W szóstej kohorcie *vigilum* służył Sex. Mod. Salvanus (CIL VI 2989, 37249), oraz T. Aurelius Salvia[nus], który przesłużył 25 lat (CIL VI 2992).¹⁹

Nadto w Italii spotykamy C. Juliusza Latinusa Salwiana, CIL VI 5775. W Rzymie Rufio, z zawodu *unctor*, wystawia epitafium kobiecie, która nosi imię Potestas Salviana (CIL VI 6382). Na tablicy brązowej z r. 223 n.e. z Canusium na długiej liście dekursionów, w serii *viralicii* figuruje m.in. T. Curiu[s] Salvanu[s], CIL IX 338, 2, 27). Występuje

¹⁹ Sal[vianus] w CIL VI 3867 (lekcja niepewna).

Salvi[anus] także na epitafium z Benewentu, CIL IX 1784.²⁰ W inskrypcji ze Stabiae widnieje L. Salvidienus Rufus Salvianus Gregalis Sparticus, CIL X 769 z r. 52 n.e.)²¹ L. Lutatius Salvianus w inskrypcji z Tifernum Tiberinum wystawia nagrobek żonie, która nosi imię Lutatia Frugifera; obydwójce mają to samo *nomen gentilicium* i są prawdopodobnie wyzwolencami, CIL IX 5947. W Peruzji wybudował bazylikę — jak głosi chrześcijańska inskrypcja — Memmius Sallustius Salvinus Dianius.²² W napisach z Pompeji widnieje K. Minucius Salvianus, CIL IV 3087.²³ Nadto występują: w CIL VI 10760 Volusia Salviane, w CIL VI 10787 P. Aelius Salv[i]anus, któremu ojciec P. Aelius Castus wystawił nagrobek, M. Antistius Salvianus w CIL VI 11910, Salvianus w CIL V 2 p. 1052 ad Nr 1796, który przeżył 84 lata, a nagrobek wystawiła mu Ti. Crescentia Nabiria; C. Fabricius Felix Salvianus, c.v. praetor infinitarius, aedilis plebis, quaestor urbanus, Année Epigr. 1941, Nr 61, s. 18; M. Vinicius Salvianus w CIL VI 10515, który ufundował epitafium żonie o imieniu Acilia Capitolina, M. Vinicius Salvianus zmarły w 32 roku życia, a któremu funduje nagrobek jego wyzwolenica i żona zarazem Vinicia Helpis, CIL VI 28964; [Pob]licius [Sal]vianus w CIL VI 24380; C. Roscius Salvianus w CIL VI 25480; T. Claudius Salvianus, CIL VI 15248. Na tablicy wotywniej ku czci Merkurego w CIL V 4269 widnieje C. Quintius Salvianus, a na pierścieniu z Akwilei Salvianus, CIL V 8125, 24. Cognomen Salvianus noszą też wyzwolenicy cesarscy, oraz *vernae*.²⁴ W Brytanii tego rodzaju napisy należą do rzadkości i dotyczą wyłącznie żołnierzy (CIL VII 1003, 986), częściej występują w prowincjach wschodnich, tu jednak chodzi głównie o weteranów armii rzymskiej.²⁵

Rozmieszczenie wymienionych inskrypcji wskazywałoby na Afrykę rzymską jako na ojczyznę Salwiana, a brak w epigrafice śladów przodków Salwiana na obszarze Galii poza inskrypcją z Limoges, zresztą nie-

²⁰ Por. CIL IX 338, 2, 27; 2790; 3064; 5371; 4209; 4325; 4638.

²¹ Por. CIL III p. 844 i Dessau: *op. cit.*, nr 1986.

²² CIL IX 2089; Diehl: *op. cit.*, nr 1799.

²³ Także CIL IV 8953; *Salviane salutem?*

²⁴ Ponadto Salvianus występuje w CIL VI 13088; Salv[i]anus CIL XIV 4089, 33; Tv. Claudius Salvianus CIL XIV 3656, ILS 6238; [C]lodius Salv[i]anus Euphemus CIL VI 15778; Salv. Obidia CIL IX 3064; Salviana CIL VI 37355; Wyzwolenicy — CIL VI 10488a, 13214, 21189, 25805—25806; CIL IX 2790; „Bulletino della Commissione archeologica Comunale di Roma”, 1878, s. 116, nr 52; niewolnicy — verna Salvianus CIL VI 34949; Salvianus Augg. verna disp. CIL VI 8841; Salvianus verna Clarius CIL VI 14846; niewolnik Salv[i]anus CIL XIV 551.

²⁵ CIL III 782, ILS 2352; CIL II 1293, 4150, 4395, 5449, 7327, 12389, 12658, CIL III p. 845, ILS 1987; C. Cae[lius (?)] Sal[vianus] pr(aefectus) w ala II Pan-noniorum, Année Epigr. 1960, nr 221; C. Aurel(ius) Salvianus, proc. Aug. CIL III 1923; niewolnicy — CIL III 7127, ILS 1421; CIL III 8042, 15184; gladiator Salvianus CIL III 8835.

autentyczną — skoro wzmiankowani tu wyzwoleńcy nie wchodzą w rachubę — jest bardzo interesujący. Zdaje się to wskazywać, że ród, z którego wywodził się Salwian z Marsylii, nie był pochodzenia miejscowego, a jego przodkowie byli tu przybyszami i to — jak należy przypuszczać — z Afryki. Powyższe przypuszczenia znajdują uzasadnienie — jak się wydaje — w epigrafice, zresztą nawet bardziej ostrożni historycy zakładali, że przynajmniej studia Salwian odbywał w Kartaginie. Wobec tylu występujących w inskrypcjach wariantów nie da się nawet w przybliżeniu ustalić imienia rodowego Salwiana (Aelius? Aurelius? Flavius?).

O rodzicach i najbliższej rodzinie Salwiana nie mamy żadnych wiadomości; wiadomo tylko, że miał krewnych w Colonia Agrippina. Wymieniona w liście (Ep. 5) Cattura, nie jest jego siostrą, a raczej, jak przypuszcza Haemmerle, mniszką. W innym z listów (Ep. 1) Salwian podaje, że jego bliski, młodzieniec z „dobrego domu”, został wzięty do niewoli. Większość badaczy wywodzi Salwiana z Trewiru. Różne lekcje rękopisów skłaniały do umiejscowienia gniazda rodzinnego autora *De Gubernatione Dei* w Trewirze lub jego okolicy. W wydaniu bazylejskim dzieł Salwiana z r. 1530 przyjęta przez C. Halma lekcja Gub. VI 72: „*vidi siquidem ego Treviros ipse*” brzmiała: „*vidi siquidem ego, Trevir ipse*”. F. Pauly w wydaniu dzieł Salwiana w *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* termin „*Trevir*” opuścił.²⁶ Autorzy *Histoire littéraire de la France* przyjęli, że Salwian, jeśli nie był z pochodzenia Trewireńczykiem, to co najmniej do szkół uczęszczał w tym mieście.²⁷ Prawdopodobieństwo pochodzenia Salwiana z Trewiru i pobierania nauki w tym mieście zakładał Schoenemann.²⁸ Za Trewirem opowiedzieli się następnie G. Boissier, A. Kaufmann, M. Schanz, A. Hauck, C. Brakmann, G. Bardy, U. Moricca i M. Pellegrino.²⁹ Okolice Trewiru przyjmuje

²⁶ Ed. F. Pauly [w:] *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 8, Vindobonae 1883; ed. C. Halm [w:] *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi* I 1, Berolini 1877.

²⁷ *Histoire littéraire de la France*, t. II, s. 517.

²⁸ Schoenemann: *Notitia historico-litteraria in Salvianum* [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 11.

²⁹ G. Boissier: *La fin du paganisme, Études sur les dernières luttes religieuses*, t. II, Paris 1891, s. 474; A. Kaufmann: *Der Verteidiger der göttlichen Vorsehung im V. Jahrhundert* „*Pastor Bonus, Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und Praxis*”, t. 31, 1918, s. 61; Schanz: *op. cit.*, s. 524; C. Brakmann: *De Geschriften van Salvianus, Opstellen over Onderwerpen uit de latijnische Letterkunde*, Bd. II, Leiden 1926, s. 236; A. Hauck: *Salvianus* [w:] *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*, Bd. 17, Leipzig 1906, s. 403; *id.*: *Kirchengeschichte Deutschlands, 2 unveränd. Aufl. Teil I*, Berlin—Leipzig 1954, s. 62; G. Bardy: *Salvianus* [w:] *Dictionnaire de Théologie Catholique*, vol. XIV 1, Paris 1939, s. 1056; U. Moricca: *Storia della Letteratura latina cristiana*, vol. III, Torino 1932, s. 873; Pellegrino: *op. cit.*, ss. 10—11.

E. Griffe.³⁰ Prawdopodobieństwo Trewiru uznał P. Lejay i Lietzmann.³¹ Niektórzy opowiedzieli się za Kolonią (Colonia Agrippina), a pierwszy taką hipotezę wysunął Alberto Mireó. Powołuje się na niego Baluze, nie odrzucał też tego poglądu Schoenemann.³² Za nimi poszedł G. Bardenhewer oraz A. Schäfer, a możliwość pochodzenia stąd Salwiana zakłada *The Oxford Dictionary of Christian Church*.³³ A. Ebert nie precyzuje bliżej swego stanowiska, wskazując jedynie na Belgię jako na ojczyznę Salwiana. Trewir lub Kolonię przyjął A. Mayer-Pfannholz, W. Zschimmer, H. J. Guiraud, A. Flobert, a ostatnio M. Jannelli.³⁴ W jednym przypadku został Salwian uznany za Akwitańczyka, a J. F. Hushberg w ślad za Rittershusenem i w ostatnich latach A. Grénier uważa Salwiana za Marsylczyka.³⁵

Salvian pochodził z bogatej rodziny. G. Valran wywodzi go z arystokracji galijskiej, podczas gdy A. Haemmerle uważa go za Rzymianina, a L. Sburlino nie przesądza sprawy na jedną czy drugą stronę.³⁶

³⁰ E. Griffe: *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, t. II, Paris—Toulouse 1957, s. 19; Hauck: *Salvianus*, „Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche”, Bd. 17, s. 403; por. W. Zschimmer: *Salvianus, der Presbyter von Massilia und seine Schriften, ein Beitrag zur Geschichte der christlateinischen Literatur des V. Jahrhunderts*, Halle a. S. 1875, s. 7.

³¹ P. Lejay: *Salvianus* [w:] *The Catholic Encyclopedia*, vol. XIII, s. 411; Lietzmann: *Salvianus* [w:] *Pauly-Wissowa, Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* 2 Reihe, 2 Halbbd. Stuttgart 1920, col. 2017.

³² *Notae in Salvianum* [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 26; Schoenemann: *Notitia historico-litteraria...* [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 11.

³³ O. Bardenhewer: *Salvianus von Marseille* [w:] *Kirchenlexicon*, 2 Aufl. Bd. 10, Freiburg i. Br. 1897, s. 1851—1855; A. Schäfer: *Die Römer und Germanen bei Salvian*, Diss. Breslau 1930, s. 6; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. by F. L. Cross, Oxford 1961, s. 1211.

³⁴ Ebert: *op. cit.*, s. 437; A. Mayer-Pfannholz: *Salvianus* [w:] *Lexicon für Theologie und Kirche*, Freiburg i. Br. 1937, ss. 138—139; Kaufmann: *op. cit.*, s. 81; Zschimmer: *op. cit.*, s. 7; H. J. Guiraud: *De Salviano diss. acad.*, Monspeli 1899, s. 6; A. Flobert: *Du traité de Salvian sur le gouvernement de Dieu (De Gubernatione Dei)*, Université de France, Fac. de Théol. Prot. de Strassbourg. Thèse, Colmar 1854, s. 5; M. Jannelli: *La caduta di un impero nel capolavoro di Salviano*, Napoli 1948, s. 16.

³⁵ U Baluzego [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 25; C. Rittershusius: *Liber commentarius in Salvianum Massiliensem* [w:] aneksie do wydania dzieł Salwiana z 1611 r.; F. Hushberg: *Geschichte der Allemannen und Franken*, Salzbach 1840, s. 475; A. Grénier: *La Gaule province romaine*, b. r. wyd., s. 123.

³⁶ C. Valran: *Quare Salvianus presbyter Massiliensis magister episcoporum a Gennadio dictus sit, Aquensis — Massiliensis Universitas, Facultas Litterarum* 1899, s. 2, cyt. za Gallandim (natione Gallus) [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 9; A. Haemmerle: *Studien zu Salvian, Priester von Marseille*, Teil I, Landshut 1893, s. 6; L. Sburlino: *Salviano*, „Rivista Europea, Rivista Internazionale”, t. 33, 1883, s. 7; za Galo-Rzymianina uważa Salwiana F. Mourret: *Histoire*

Zamożność jego rodziny wynika z faktu, że otrzymał on gruntowne wykształcenie zgodne z ówczesnymi wymogami. Salwian znał doskonale tryb życia warstw posiadających, co zdaje się potwierdzać jego przynależność do warstwy dobrze sytuowanych. W. Zschimmer zwrócił uwagę, że pisma Salwiana ukazują jego rzymski patriotyzm, ale sprawa jego pochodzenia z rodziny rzymskiej czy galo-rzymskiej jest trudna do rozstrzygnięcia, skoro arystokracja galijska szybko romanizowała się i różnice między jedną i drugą u schyłku cesarstwa są nieuchwytnie.³⁷

Już Tillemont przyjął, że rodzice Salviana byli chrześcijanami, podobnie ujął tę sprawę M. Jannelli, który na dowód podaje fakt, że Salwian otrzymał wychowanie chrześcijańskie. Schoenemann nie miał jednak w tej kwestii pewności, tak też sądził już Baluze, według którego Salwian był chrześcijaninem w czasie, gdy się ożenił. W. Zschimmer również stawia nad tą sprawą znak zapytania, nie ma bowiem żadnych dowodów stwierdzających, iż Salwian był w dzieciństwie lub w wieku młodzieńczym chrześcijaninem. Najdalej jednak poszedł Valran kwestionując chrześcijaństwo Salwiana nawet w okresie zawarcia przez niego małżeństwa.³⁸ Doskonale opanowanie przez Salwiana zasad retoryki, umiejętność posługiwania się kunsztownymi figurami retorycznymi zgodnie z tradycjami rzymskiego krasomówstwa zdaje się potwierdzać wymienione wyżej wątpliwości. Jednak w V w. w szkolnictwie i w systemie oświaty panuje w Galii, mimo zwycięstwa chrześcijaństwa, stara rzymska tradycja, na co wskazuje zwłaszcza wykształcenie Sidoniusza Apollinarisa. W. O. Denk stwierdza nie bez słuszności, że szkoły retoryczne o ich wyraźnej pogańskiej orientacji hamowały rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa i o ile w niektórych ośrodkach (jak Marsylia, Vienna, Lugdunum i Arelate) utrzymało się jeszcze w VI w. pogaństwo, to było to między innymi zasługą starych rzymskich szkół retorycznych.³⁹

Générale de l'Église: Les Pères de l'Église IV et V siècles, nouv. éd. rev. et corr., Paris 1921, s. 433; błędnie A. Grénier uważa, że Salwian pochodził z Marsylii (*originaire de Marseille*), *op. cit.*, s. 123.

³⁷ Zschimmer: *op. cit.*, s. 8.

³⁸ U Schanzá: *op. cit.*, s. 523; Jannelli: *op. cit.*, ss. 16—17; Baluzius: *op. cit.* [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 27; Schoenemann: *ibid.*, col. 11; Zschimmer: *op. cit.*, s. 8; Valran: *op. cit.*, s. 2.

³⁹ V. O. Denk: *Geschichte der gallo-fränkischen Unterrichts und Bildungswesens von den ältesten Zeiten bis auf Karl den Grossen mit Berücksichtigung der litterarischen Verhältnisse*, Mainz 1892, ss. 140—141; o szkołach i systemie oświaty u schyłku starożytności patrz M. Roger: *L'enseignement des lettres classiques d'Ausone à Alcuin, Introduction à l'histoire des écoles carolingiennes*, Paris 1905, s. 86; T. Haarrhoff: *Schools of Gaule, A Study of Pagan and Christian Education in the last century of the Western Empire*, Oxford 1920; G. Bardy: *L'Église et l'enseignement au Ve siècle*, „Revue de Science Religieuse” 1934, ss. 525—549; 1935, ss. 1—27; H. Marrou: *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*,

Nie wiemy, gdzie Salwian uczęszczał do szkół, choć przyjmuje się, że w Trewirze, gdzie znajdowała się słynna szkoła cesarska i za czym przemawia fakt, iż stąd — jak zakłada większość badaczy — pochodził. Przypuszczenie tego rodzaju wysunął U. P. Dubourdieu, a za nim V. O. Denk oraz L. R. Rochus, według którego Salwian uczył się tam retoryki.⁴⁰ Galia w IV—V w. była jednym z ośrodków studiów retorycznych i miała pod tym względem bogate tradycje. Do znakomitych szkół należała szkoła w Burdigali i Augustodunum, gdzie w VI w. wykładał znakomity retor Eumenius, a studia prawnicze kwitły w Arelate i Narbonnie.⁴¹ Zdania w sprawie charakteru i rodzaju wykształcenia Salwiana są podzielone: jedni uważają, że otrzymał on wykształcenie retoryczne, inni zaś — prawnicze. Wśród przedstawicieli pierwszego poglądu figuruje J. J. Bonnet, za nim J. J. Ampère, który stwierdza, że Salwian pisze zbyt dobrze, jak na swój wiek, po łacinie.⁴² Jednak zdaniem Zschimmera dzieła Salwiana mogą służyć za źródło do historii prawa rzymskiego, autor bowiem używa szeregu zwrotów technicznych z zakresu prawodawstwa, wysunął więc wniosek, iż Salwian był początkowo prawnikiem. Pierwszy widział w Salwianie prawnika Rittershausen. A jeśli tak, to gdzie mógł odbyć studia prawnicze? Wyklucza się możliwość pobytu Salwiana w Rzymie, nigdzie bowiem o nim nie wspomina; nie mógł również studiować w Arelate czy Narbonnie, gdyż pozostałyby jakieś reminiscencje czy ślady w jego pismach. Zschimmer opowiedział się za studiami Salwiana w Kartaginie, o czym — zdaniem autora —

Paris 1948; P. Courcelle: *Les Lettres Grecques en Occident de Macrobe à Cassiodore*, nouv. éd. revue et augm. „Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome”, fasc. 159, Paris 1948.

⁴⁰ U. P. Dubourdieu: *La question de la Providence au Ve siècle (Salvien)*, Thèse de doctorat, Université de France, Acad. de Bordeaux, Fac. de Théologie, 1885, s. 25; Denk: *op. cit.*, s. 187; L. Rochus: *Les proverbes et les expressions proverbiales chez Salvien* [w:] *Mélanges Paul Thomas, Recueil des mémoires concernant la philologie classique*, Bruges 1930, s. 594; Schoenemann uważa za prawdopodobne, iż Salwian uczęszczał do szkół w Trewirze, [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 11; według niego Salwian nie był Trewireńczykiem, lecz pochodził z okolicy. Morrica sądzi, że retoryka Salwiana została ukształtowana raczej przez ojców Kościoła, aniżeli przez klasyków wymowy rzymskiej, *op. cit.*, t. III, s. 896.

⁴¹ S. Dill: *Roman Society in the last century of the Western Empire*, N. York 1958, s. 407; C. Jullian: *Histoire de la Gaule*, t. VI, Paris 1929, s. 125; Roger: *op. cit.*, s. 3—4; Haarrhoff: *op. cit.*, s. 83. Do szkoły retorycznej w Marsylii przybywali, jak podaje Strabon, nawet z Ryzmu. Znane były też Arelate i Vienna, gdzie zachowała się inskrypcja nauczyciela gramatyki CIL XII 1921; Nemausus słynęło ze studiów prawniczych, *iuris studiosi* w CIL XII 3339; 5900, Haarrhoff: *op. cit.*, s. 83; Jullian: *op. cit.*, t. VI, s. 125.

⁴² J. Bonnet: *De Salviani libro ad Gubernationem Dei pertinente*, Parisiis 1850, s. 10; J. J. Ampère: *Histoire littéraire de la France avant le douzième siècle*, t. I, Paris 1839, s. 178.

przekonuje jego dobra znajomość Afryki rzymskiej. M. Schanz jednak odrzucił wywody Zschimmera jako argument niewystarczający i nie zgodził się na jego tezę o prawniczym wykształceniu Salwiana. Jednakże A. Hauck przyjmuje, że Salwian był prawnikiem, analogicznie A. Schäfer, według którego trudno byłoby wytłumaczyć tak dobrą znajomość prawa rzymskiego ze strony autora traktatu *De Gubernatione Dei*. Dobrą orientację Salwiana w zakresie terminologii prawniczej podkreśla ostatnio P. Lejay.⁴³

O ile E. Norden dopatrywał się u Salwiana studiów nad Ciceronem, to inne badania, a zwłaszcza — Zschimmera, dowodzą raczej bezpośredniej zależności od Laktancjusza, którego naśladował i od którego zapożyczył liczne zwroty znanego mówcy z Arpinum. Klasyków rzymskich cytuje więc Salwian z drugiej ręki. Wywody Zschimmera uznał M. Roger i U. Moricca.⁴⁴ Zschimmer stwierdził, że prawie wszystkie myśli w części pierwszej traktatu *Deu Gubernatione Dei*, opinie o platońskiej wspólnotcie kobiet, jak również układ dzieła odpowiada analogicznemu ujęciu tych zagadnień u Laktancjusza. J. H. Schmalz doszedł do wniosku, że Salwian nie czytał Cicerona, a czerpał z niego za pośrednictwem Laktancjusza; wyrażenia i zwroty (jak np. *iacta sunt fundamenta operis*) zapożyczone zostały od Cicerona *Pro Murena* 14 poprzez Laktancjusza (*Inst. div.* VII 1). Cytat w *De Gubernatione Dei* I 1 znajdujemy również u Laktancjusza (*Inst. div.* I 5), podczas gdy odnośny tekst w *De natura deorum* nieco się różni, podobnie przedstawia się sprawa z Tuskulankami Cicerona (I 27, 66), tekst u Salwiana brzmi bowiem nieco inaczej niż u Laktancjusza. Stwierdzono także, iż w traktacie Salwiana znajdują się zwroty z pism Cicerona, takie jakich nie ma u Laktancjusza. Schmalz zwraca uwagę na podobieństwo zwrotów w *De Gubernatione Dei* VIII 24 i w Filipikach Cicerona (II 5; II 105), które wchodziły w zakres lektury szkolnej. Zdaniem Rogera Salwian znał lepiej ojców Kościoła aniżeli klasyków. Zschimmer zwrócił uwagę, że Salwian zna mitologię grecką bardzo pobieżnie. P. Courcelle przyjmuje, że wiadomości z filozofii greckiej, dość skąpe zresztą, Salwian zaczerpnął również od Laktancjusza. Stawiając Laktancjusza, jako bez-

⁴³ Schanz: *op. cit.*, s. 526; Pellegrino przypuszcza, że Salwian mógł odbyć studia prawnicze w Arelate, gdzie znajdowała się znana szkoła po przeniesieniu prefektury Galii z Trewiru; przyznaje on również, że Salwian mógł przez krótki czas być czynnym prawnikiem (*op. cit.*, ss. 17—18); o znajomości prawa rzymskiego przez Salwiana patrz P. Lejay: *Salvianus* [w:] *The Catholic Encyclopedia*, vol. XIII, s. 411; Hauck: *Salvianus* [w:] *Realencyklopädie für Prot. Theol. und Kirche* Bd. 17, s. 403; Schäfer: *op. cit.*, s. 8.

⁴⁴ E. Norden: *Die antike Kunstprosa*, Bd. II, Leipzig 1923, s. 585; Zschimmer: *op. cit.*, ss. 43—62; Roger: *op. cit.*, s. 64; Moricca: *op. cit.*, vol. III, s. 896.

pośrednie źródło informacji w zakresie starożytności Courcelle nie wyklucza możliwości, iż autor traktatu *De Gubernatione Dei* korzystał z jakiegoś kompendium szkolnego. Pogląd Pitagorasa na duszę świata przedstawia Laktancjusz (*Inst. div.* I 5, u Cycerona w *De natura deorum* I 11, 27); kontekst cytowanych przez Salwiana *Georgik* Wergiliusza (IV 221) i *Tuskulanek* Cycerona (I 27, 60) wskazuje również na Laktancjusza.⁴⁵

Jednym z problemów związanych z wykształceniem Salwiana jest sprawa jego znajomości języka greckiego. Zschimmer doszedł do wniosku, że Salwian nie uczył się i nie znał greki, skoro w jego pismach brak jest jakichkolwiek śladów wskazujących na bezpośrednią lekturę tekstów greckich. Salwian zna losy Odyseusza, wspomina o zamianie jego współtowarzyszy przez czarodziejską Kirke (*Gub.* V 9), wymienia Scyllę i Charybdę (*Gub.* V 11), zna dialog Platona o państwie (*Gub.* VII 23) i czerpie z niego dowód na to, iż Bóg kieruje światem (*Gub.* I 1, 3) powołuje się również na Pitagorejczyków (*Gub.* I 1, 2), na poglądy stoików (*Gub.* I 1, 3). Zschimmer i za nim L. Sburliano uważają, że wzmianki te dotyczą rzeczy bardzo znanych, a Salwian mógł je zaczerpnąć z lektury szkolnej. M. Schanz i P. Courcelle przyjęli bez zastrzeżeń tezę Zschimmera, który dowodził, że jest nieprawdopodobne, by w Galii północnej, skąd pochodził Salwian, w V wieku język grecki mógł wchodzić w zakres wykształcenia szkolnego, skoro w Marsylii byli w tym czasie tylko gramatycy i retorzy łaciniści.⁴⁶

W szkole w Trewirze jeszcze w 376 r.n.e. uczono języka greckiego, a na dworze cesarskim w Trewirze przebywał cały orszak retorów i filozofów greckich.⁴⁷ Sławną przeszłość miał jednak Trewir w czasie Salwiana daleko poza sobą. Tradycje helleńskie utrzymały jednak długo w Galii południowej, szczególnie w Marsylii i Arelate. Paulin z Pelii mówił po łacinie i po grecku, a ojciec Auzoniusza znał lepiej grekę niż łacinę.⁴⁸ Do Galii przybywali kupcy syryjscy, którzy posługiwali się

⁴⁵ Zschimmer: *op. cit.*, ss. 43—62, 88; J. H. Schmalz: *Kritische Kleinigkeiten zu spätlateinischen Schriftstellern*, „Berliner Philologische Wochenschrift”, t. 35, 1915, nr 32—33, col. 1042—1043; Roger: *op. cit.*, s. 64; Courcelle: *op. cit.*, ss. 220—221.

⁴⁶ Zschimmer: *op. cit.*, s. 10; Sburliano: *op. cit.*, ss. 210—211, 220—221.

⁴⁷ Cod. Theod. XIII 3, 11; H. Steinacker: *Die römische Kirche und die griechischen Sprachkenntnisse des Frühmittelalters* [w:] *Festschrift Th. Gomperz*, Wien 1902, s. 327; Jullian: *op. cit.*, t. 8, s. 257; *grammaticus Graecus* w Trewirze CIL XIII 3702, Julian: *op. cit.*, t. 6, s. 125.

⁴⁸ Jullian: *op. cit.*, t. 8, s. 255; Dill: *op. cit.*, s. 407; Ch. Lenthéric: *La Grèce et l'Orient en Provence*, Arles-Le Bas Rhône-Marseille, 2 éd., Paris 1878, s. 141 nn.; G. Bardy: *La culture grecque dans l'Occident chrétien au IVe siècle*, „Recherches de Science Religieuse” 29, 1939, ss. 5—58; P. Jacobsthal et J. Neuf-

językiem greckim.⁴⁹ Z Galii południowej pochodzi wiele inskrypcji greckich lub z naleciałościami greckimi z I—III w. n.e., są również poświadczeni inskrypcyjnie retorzy greccy, wszystko to jednak należy do przeszłości.⁵⁰ Jednakże w V w. biskup Cezary z Arelate zalecał śpiewanie psalmów po łacinie i po grecku ze względu na miejscową ludność, która często nie rozumiała łaciny. W Arelate mówiono po grecku jeszcze w VII w.⁵¹ Przytacza się także przykład mnicha Brachiona, który śpiewał po łacinie nie rozumiejąc treści, nie znał bowiem liter, to jest języka łacińskiego.⁵² Wiadomo także, że jeden z przyjaciół Sidoniusza Apollinarisa kontynuował w wieku dojrzałym studia greckie.⁵³ Klaudiusz Mamertus ok. r. 474 uczył się greki w szkole retorycznej obok łaciny, a w Lugdunum — jak się przypuszcza — studiował autorów klasycznych.⁵⁴ Konsencjusz z Narbony mówił biegle po grecku i wielokrotnie

fer: *Gallia Graeca, Recherches sur l'hellénisation de la Provence*, *Préhistoire* 2, 1933, ss. 1—64; W. von Wartburg: *Die griechische Kolonisation in Südgallien und ihre sprachliche Zeugen im Westromanischen*, „*Zeitschrift für Romanische Philologie*” 68, 1952, fasc. 1—2, ss. 1—47; F. Bénéoit: *Recherches sur l'hellénisation du Midi de la France*, „*Publications des Annales de la Faculté des Lettres*”, Aix-en-Provence, nouv. série nr 63, 1965.

⁴⁹ P. Lambrechts: *Le commerce des Syriens en Gaule*, „*L'Antiquité classique*”, vol. 6, 1937, s. 35 nn.

⁵⁰ CIL XII 306; 1918; 2198; 4015; CIL XIII 2004; 10018, 140, 144, 221. Kupcy, lekarze i niewolnicy pochodzenia greckiego występują w Galii południowej dość często, zwłaszcza w Marsylii. W inskrypcjach chrześcijańskich spotyka się wiele imion greckich, patrz L. Constans: *Arlés antique*, Paris 1921, ss. 119, 374. Według Euzebiusza (*HE* V 1) greka była w Lugdunum językiem potocznym, a w miejscowym garnizonie wojskowym było wielu żołnierzy z Aleksandrii, patrz Jullian: *op. cit.*, t. 4, s. 486, t. 6, ss. 135—137; o nauczaniu języka greckiego w końcu IV wieku patrz Schanz: *op. cit.*, s. 129 oraz G. Bardy: *La culture grecque dans l'Occident chrétien au IVe siècle*, „*Recherches de Science Religieuse*”, t. 29, 1939, s. 10. W V wieku nawet w kołach wykształconych język grecki, za małymi wyjątkami, nie jest znany, patrz Courcelle: *op. cit.*, s. 136, H. J. Marrou: *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, Paris 1938, s. 45. Hilary z Poitiers (zm. na pocz. IV w.) uczył się w dzieciństwie języka greckiego i uczestniczył w synodzie w Seleucji, który obradował w języku greckim, ale z teologią grecką zapoznał się dopiero podczas pobytu na wygnaniu na wschodzie (Loofs: *Hilarius von Poitiers* [w:] *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*, Bd. 8, Leipzig 1910, ss. 57—67. Cezary biskup Arelate i Wenancjusz Fortunatus nie znają greki, patrz Courcelle: *op. cit.*, s. 250.

⁵¹ *Vita S. Caesarii* I 15 [w:] Migne: *op. cit.*, 67, col. 1008; M. Fauriel: *Histoire de la Gaule méridionale sous la domination des conquérants germains*, t. I, Paris 1836, s. 432; F. Probst: *Die abendländische Messe vom fünften bis zum achten Jahrhundert*, Münster i W., 1896, s. 319; F. Blatt: *Remarques sur l'histoire des traductions latines*, „*Classica et Mediaevalia*” I, 1938, s. 221.

⁵² Migne: *op. cit.*, 72, col. 396.

⁵³ Dill: *op. cit.*, s. 416.

⁵⁴ Arnold: *Claudius Mamertus* [w:] *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*”, Bd. 4, Leipzig 1898, ss. 132—133.

był wysłany do Konstantynopola.⁵⁵ Gennadiusz z Marsylii, współczesny Salwiana, jest uważany za dobrego znawcę języka greckiego; on to korygował przekłady Rufina oraz sam przetłumaczył m.in. cztery traktaty Euagriusza z Pontu.⁵⁶ Żyjący w V w. Eugendus, mnich w klasztorze Condat słynął ze swej *Graeca facundia*.⁵⁷ Nie bez znaczenia jest również fakt, że w południowej Galii znajdowały się bilingwiczne teksty Ewangelii, odpisy listów Pawła Apostoła, a biblioteka klasztoru w Ligugé posiadała kilka rękopisów greckich Ojców Kościoła. Od VII w. pojawiają się glossaria grecko-łacińskie.⁵⁸

W założonym przez Kasjodora klasztorze przekładano greckich ojców Kościoła, nic jednak nie wiemy o znajomości języka greckiego lub jego nauce w Lerinum. Courcelle twierdzi, że jest nieprawdopodobne, by w V w. uczono greki w jakimkolwiek klasztorze.⁵⁹ Pobytowi w klasztorze w Lerinum, a następnie w Marsylii Salwian zawdzięczał przede wszystkim znajomość Biblii. W badaniach nad tym zagadnieniem stwierdzono, iż w jego pismach znajduje się 220 bezpośrednich lub pośrednich cytatów ze Starego i Nowego Testamentu. Salwian napisał również wierszowany komentarz do Heksameronu i Ekkleziasty, który zaginął. Nie posługiwał się on jednak oryginalnym tekstem, ale korzystał z łacińskich przekładów.⁶⁰ J. B. Ullrich stwierdził, że Salwian nie korzystał z greckiego przekładu Biblii, lecz oparł się na Wulgacie i posługiwał się dowolnie różnymi przekładami, jak afrykańskim i tłumaczeniem Hieronima.⁶¹ M. Jannelli stwierdził, że w niektórych miejscach Salwian wykazuje zależność od Augustyna, iż miał jego dzieła pod ręką lub dysponował afrykańską antyką. Po skonfrontowaniu cytatów z Biblii u Sal-

⁵⁵ Courcelle: *op. cit.*, s. 239.

⁵⁶ Courcelle: *op. cit.*, ss. 221—222; G. Krüger: *Gennadius von Massilia* [w:] *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*, Bd. 6, Leipzig 1899, ss. 513—514.

⁵⁷ *Vita S. Eugendi* 4, ed. B. Krusch, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merovingicarum* III, Berolini 1896, s. 155, 28: [...] *ut praeter Latinis voluminibus etiam Graeca facundia redderetur instructus*, Courcelle: *op. cit.*, s. 221; por. Schrödl: *Eugendus* [w:] *Kirchenlexicon*, Bd. 4, Freiburg i Br. 1886, col. 962—964; Schanz: *op. cit.*, s. 314.

⁵⁸ Blatt: *op. cit.*, s. 233.

⁵⁹ Courcelle: *op. cit.*, s. 221.

⁶⁰ O najstarszych przekładach Biblii — L. Ziegler: *Die Bibelübersetzungen vor Hieronymus und die Itala des Augustin*, München 1879; Dom D. de Bruyne: *L'Itala de Saint Augustin*, „*Revue Bénédictine*”, t. 30, 1913, ss. 294—314; F. Cavallera: *Saint Augustin et le texte biblique: L'Itala*, „*Bulletin de Littérature Ecclésiastique*” 1915—1918, ss. 420—428; B. Smalley: *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford 1952.

⁶¹ J. B. Ullrich: *De Salviani Scripturae Sacrae versicibus*, Programm der Königlichen Studienanstalt zu Neustadt a/Haardt für das Schuljahr 1892—1893, oraz Pellegrino: *op. cit.*, ss. 158—165.

wiana z Wulgatą Klementyńską i innymi starymi przekładami autor przypuszcza, iż Salwian miał również w rękę antykę italską, ale jednocześnie nie odrzuca możliwości, iż korzystał on z przekładu greckiego.⁶² To ostatnie twierdzenie Jannellego w zestawieniu z wnioskami Zschimmera i Courcelle'a wydaje się mało prawdopodobne. Przebywając przez długie lata w Marsylii Salwian mógł oczywiście przyswoić sobie znajomość języka greckiego uzupełniając braki szkolnego wykształcenia, ale stwierdzenia negujące ten fakt, jakkolwiek zbyt kategoryczne, to jednak w zasadzie są słuszne.

Salwian ożenił się z Palladią, córką Hypatiusa i Kwiety; była ona wtedy, podobnie jak jej rodzice, jeszcze pogańką.⁶³ Palladia przyjęła chrześcijaństwo wraz z rodzicami, jednak dopiero po wyjściu za mąż. Data założenia rodziny przez Salwiana nie jest pewna i można ustalić ją jedynie w przybliżeniu. Przyjmuje się zazwyczaj lata 420—422 lub 415—420. Salwian mógł mieć wtedy 20—25 lat.⁶⁴ Młode małżeństwo oczekiwało się córki Auspicioli, ale związek nie trwał długo, gdyż po krótkim pożyciu Salwian opuścił żonę i wstąpił do klasztoru w Lerinum.⁶⁵ Żadnych wiadomości ani o Palladii, ani o córce nie posiadamy, sam Salwian zresztą o nich nigdy nie wspominał. Bardzo możliwe, że Auspiciola wychowywała się u dziadków, chociaż brak jakichkolwiek wiadomości na ten temat. Jest rzeczą charakterystyczną, że w liście do teściów napisanym po upływie 7 lat, w którym Salwian prosił ich o przebaczenie, nie mamy jakiegokolwiek wzmianki o córce. Teściowie Salwiana byli bardzo rozgniewani na zięcia za jego wstąpienie do klasztoru i jakkolwiek sami już chrześcijanie, nie podzielali jego decyzji. Brak w listach, jakie zachowały się, wzmianki na temat żony Salwiana,

⁶² Jannelli: *op. cit.*, s. 63.

⁶³ *Salvianus: Epistula IV 7: qui Christiano filiam tuam dedisti*; o pogaństwie teściów Salwiana patrz Dubourdieu: *op. cit.*, s. 26; Moricca: *op. cit.*, t. III, s. 873. Wbrew Hauckowi, który dostrzegał pozostałości pogaństwa w Galii w V w. i nawet w czasach późniejszych, E. de Moréau uważa, że pod koniec epoki rzymskiej w miastach nadreńskich chrześcijaństwo było religią panującą, a w Trevirze było już niewiele pogan. W okresie inwazji IV—V w. obserwujemy na obszarze Galii regres w postępkach chrześcijaństwa i nawrót do wierzeń pogańskich. E. de Moréau: *Histoire de l'Eglise en Belgique I. La formation de la Belgique chrétienne des origines au milieu du Xe siècle*, „Museum Lessianum”, 1 éd. univ. Bruxelles, bd. (imprimatur 1945), s. 41.

⁶⁴ Schäfer: *op. cit.*, s. 14; M. E. Lauzière: *Salvian [w:] z zb. Le Christianisme et la fin du monde antique*, Lyon 1943, s. 143.

⁶⁵ *Salvianus: Epistula IV 6*; o klasztorze w Lerinum patrz l'abbé Alliez: *Les îles de Lérins, Cannes et les rivages environnants*, Paris—Marseille—Draguignan 1860; tegoż: *Histoire du Monastère de Lérins*, t. I—II, Paris 1862; tegoż: *Guide topographique, archéologique et historique du visiteur à Lérins ou monographie de l'île Saint-Honorat, N—D de Lérins*, 1880.

choć należałoby oczekiwać, że w liście do teściów zdradzi on zainteresowanie bliską sobie osobą.

Następny okres życia Salwiana wiąże się już bezpośrednio z klasztorem w Lerinum, gdzie spędził on kilka lat. Również z tym okresem życia wiąże się szereg kwestii, na które nie znaleziono dotąd pełnej i całkowicie uargumentowanej odpowiedzi, brak bowiem konkretnych danych w przekazach, jakie do nas doszły. Chodzi tu zarówno o sprawy chronologiczne, jak również o motywy i przyczyny, które podyktowały Salwianowi wstąpienie do klasztoru.

Klasztor w Lerinum został założony przez Honorata na wyspie Lerina, dziś St. Marguerite i St. Honorat, naprzeciwko portu Fréjus i Antibes, w odległości 4 km od Cannes. Data założenia konwentu nie jest pewna. Barrali w *Chronicon Lerinense* przyjął rok 375, za nim poszedł Alliez, ale J. H. Möhler przesunął założenie klasztoru na r. 405, a A. F. Ozanam na rok 410. J. M. Besse przyjął tę ostatnią datę, jednak P. Goux odrzuca rok 375 jako zbyt wczesny, a 410 jako zbyt późny.⁶⁶ Klasztor w Lerinum stał się macierzą innych konwentów na obszarze Galii, a niektóre z nich, jak w Lugdunum i Wienne pozostawały pod jego bezpośrednim wpływem. Epifaniusz z Pawii odwiedziwszy klasztor w Lerinum, nie miał słów podziwu dla pobożności tamtejszych mnichów, a Cezary z Arelate stawiał za wzór Lerinum; stąd też zapożyczył on regułę śpiewania psalmów.⁶⁷ Wielu mnichów z Lerinum zasiadło później na tronach biskupich. Wśród wielu znakomitości tych czasów, które przewinęły się przez mury Lerinum należy wymienić Honorata, późniejszego biskupa Arelate, Euchariusza biskupa Lugdunum, Hilarego z Arelate, Lupusa późniejszego biskupa, Maksyma opata w Lerinum w latach 426—433, Faustusa, Cezarego z Arelate, Wincentego z Lerynu autora znanego *Commonitorium* itd. Klasztor w Lerinum posiadał bibliotekę, która jeszcze w XIV w. należała do największych w Europie, a w 1757 r. liczyła ponad 2000 woluminów (w większości rękopisów). Cały ten księgozbiór, wraz ze słynną biblioteką Honorata, zaginął.⁶⁸

⁶⁶ Barrali: *Chronicon Lerinense* [w:] Alliez: *Histoire du Monstère de Lérins* I, ss. 12—14; J. H. Möhler: *Geschichte des Mönchtums* [w:] *Gesammelte Schriften und Aufsätze*, Bd. II, Regensburg 1840, s. 95; A. F. Ozanam: *La civilisation au cinquième siècle*, vol. II, Paris 1855, s. 33; J. M. Besse: *Les premiers monastères de la Gaule méridionale*, „Revue des Questions Historiques” 71, 1902, s. 397; *id.*: *Les moines de l'ancienne France, Période romaine et mérovingienne*, „Archives de la France monastique”, vol. II, Paris 1906, s. 36; P. Goux: *Lérins au cinquième siècle, Thèse présentée à la Faculté des Lettres de Paris*, Paris 1856, s. 24.

⁶⁷ Besse: *Les moines de l'ancienne France*, s. 161.

⁶⁸ Besse: *op. cit.*, s. 448; Alliez: *Histoire du Monastère de Lérins*, I, s. 29; Goux: *op. cit.*, s. 152.

Wstąpienie Salwiana do klasztoru w Lerinum datuje się na około 424 r. Palladia, żona Salwiana, wstąpiła do klasztoru żeńskiego w pobliżu wyspy Lero założonego przez siostrę Honorata. Przypuszcza się, że swój majątek zapisał Salwian kościołowi. Rezygnacja z życia świeckiego i usunięcie się w zacisze klasztorne obydwu małżonków nie należało w tych czasach do wyjątków. W drugiej połowie IV w. Paulin z Noli oraz jego żona Teresa, sprzedawszy swój majątek poszli do klasztoru. Hieronim odniósł się do ich decyzji z dezaprobatą, a przyjaciel Paulina Auzoniusz na próżno błagał ich, by wrócili do życia świeckiego. W Lerinum, wraz z żoną Gallą i synami osiedlił się Euchariusz, późniejszy biskup Lugdunum. Tu jego synów, Saloniusza i Weranium, wychowywał Salwian i Wincenty z Lerynu.⁶⁹

Tezę o pobycie Salwiana w Lerinum wysunął Barrali w związku z faktem, że uczył on synów Euchariusza, a przyjęli ją bez zastrzeżeń autorzy *Histoire littéraire de France*, Alliez i inni.⁷⁰ Jednak S. L. Tillemont postawił pytanie, w jakim charakterze przebywał on w Lerinum, jako rzeczywisty zakonnik, czy tylko jak *hospes*.⁷¹ Podzielając wątpliwości wymienionego Dom J. Mabillon wysunął przypuszczenie, że Salwian był wprawdzie w Lerinum ale wyłącznie jako gość, a więc w charakterze tymczasowym. Teza Barraliego, poparta przez U. P. Dubourdieu, Alliez i Goux, utrzymała się i już jej nie podważano.⁷² Niemniej jednak charakter pobytu Salwiana w Lerinum nie jest zbyt jasny zwłaszcza w związku z jego rychłym odejściem. W każdym razie ludzie świeccy — jak wskazuje T. Haarhoff w oparciu o regułę Cezarego z Arles nie byli wykluczeni od przebywania w klasztorze w Lerinum.⁷³ D-

⁶⁹ Tę datę przyjmuje C. Brakman: *De Geschriften van Salvianus*, s. 236; S Burlingtono: *op. cit.*, s. 14 rok 425—6. Haemmerle: *op. cit.*, ss. 8—10 rok 424—5, a rozejście się z żoną w 25 roku życia; dowodzi on, że Salwian, który widział na własne oczy zdobycie Trewiru w 418 r., wstąpił do klasztoru po tej dacie (*op. cit.*, s. 22). Rok 420 przyjął Dubourdieu: *op. cit.*, s. 27, jest to jednak zbyt wcześnie, patrz Zschimmer: *op. cit.*, s. 14 i Schäfer: *op. cit.*, s. 14; T. S. Holmes: *The origin and development of the Christian Church in Gaul during the first six centuries of the Christian Era*, London 1911, s. 286; Goux: *op. cit.*, s. 28; Hauck: *Salvian [w:] Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*, Bd. 17, s. 403.

⁷⁰ *Histoire littéraire de la France*, t. II, s. 519; Alliez: *Histoire du Monastère de Lérins*, I, s. 63.

⁷¹ Barrali [w:] Alliez: *op. cit.*, t. I, s. 63.

⁷² Dubourdieu: *op. cit.*, s. 27; Alliez: *op. cit.*, I, s. 63; Goux: *op. cit.*, s. 31.

⁷³ Haarhoff: *op. cit.*, s. 180; klasztor w Lerinum był oparty na zasadach cenobityzmu, ale, podobnie jak Haarhoff, Pfulf uważa, iż byli tu również anachoreci, patrz Pfulf: *Lerin [w:] Kirchenlexicon* Bd. 7, Freiburg i Br. 1891, s. 1828, a przed nim J. J. Ampère: *Histoire littéraire de la France avant le douzième siècle*, t. I, Paris 1839, s. 428.

kładnie nie wiadomo, jak długo przebywał Salwian w klasztorze. Według przypuszczenia P. Lahargou miał on tam spędzić siedem lat. Zdaniem Dubourdieu Salwian opuścił Lerinum w 426 r., a według autorów *Histoire littéraire de France* w 426—27. A. Haemmerle określa tylko *terminus ante quem*, a więc r. 439/440, a U. Moricca nie precyzuje tej daty zupełnie.⁷⁴

Nie wiemy również, kiedy Salwian został kapłanem. O. Bardenhewer uważa, że Salwian otrzymał święcenia kapłańskie około 424 r. i wstąpił do klasztoru w Lerinum. Według Haemmerle'go został on kapłanem przed 429 r. Hilary bowiem w mowie pogrzebowej na cześć Honorata, którą wygłosił w 429 r., nazywa go przebyterem. Są to czasy pobytu Salwiana w klasztorze. C. Brakman przyjmuje również r. 429.⁷⁵

W Lerinum Salwian napisał w trzech księgach traktat o *Dziewictwie* (*De virginitatis bono ad Marcellum presbyterum libri III*), a gdy około 429 r. Hilary został arcybiskupem Arelate, Euchariusz powierzył Salwianowi i Wincentemu, jak wspomniano wyżej, wychowanie jego synów, którzy później zostali również biskupami. Daty przyjęcia przez Salwiana funkcji wychowawcy synów Euchariusza ustalić się nie da, *terminus ante quem* stanowi data 449, kiedy to zmarł Euchariusz i Hilary, a *terminus post quem* rok 437, a więc data objęcia przez Saloniusza biskupstwa.⁷⁶

Przyczyny opuszczenia przez Salwiana Lerinum i przeniesienia się do Marsylii nie są znane. Ucieczki przed barbarzyńcami doszukiwał się J. Bonnet, Dubourdieu także zakładał ewentualność najazdu. Jednakże A. Schäfer dopatrywał się rozdzwieków między Salwianem a mnichami z Lerinum, jednak M. Pellegrino słusznie uznał tę hipotezę za zbyt słabo uargumentowaną. Ostatni z wymienionych, zakładając raczej istnienie wielu przyczyn, wysuwa na plan pierwszy możliwości ucieczki przed najeźdźcami lub przeniesienie prefektury Galii z Trewiru w r. 418, o ile ojciec Salwiana i on sam, jak przypuszcza, byli urzędnikami cesarskimi, a nie wyklucza również innych, nie znanych nam powodów. Już A. Haemmerle stwierdził, że Salwian opuścił Lerinum w związku z przeniesieniem prefektury Galii do Arelate, zakładając, że miało to miejsce przed r. 418. Nowsze badania dowodzą jednak, że siedziba prefektury Galii została przeniesiona prawdopodobnie w r. 375. Nadto przy-

⁷⁴ P. Lahargou: *De schola Lerinensi aetate merovingica*, Thèse, Paris 1892, s. 24; Dubourdieu: *op. cit.*, s. 27; *Histoire littéraire de la France*, t. II, s. 519; Haemmerle: *op. cit.*, s. 11; Moricca: *op. cit.*, t. III, s. 875.

⁷⁵ O. Bardenhewer: *Geschichte der altchristlichen Literatur*, Bd. V, Freiburg i Br. 1924, s. 574; *id.*: *Salvianus von Marseille, Kirchenlexicon*, Bd. 10, Freiburg i Br. 1897, col. 1581—1585; Haemmerle: *op. cit.*, s. 11; Brakmann: *op. cit.*, s. 236.

⁷⁶ Haemmerle: *op. cit.*, s. 11.

puszczenie, że ojciec Salwiana był urzędnikiem cesarskim, jest hipotezą bez pokrycia, brak bowiem jakichkolwiek wskazówek na ten temat.⁷⁷ E. Griffe, nie podając daty opuszczenia przez Salwiana Lerinum, zakłada jako przyczynę ucieczki nową falę inwazji, która zniszczyła obszary nadreńskie. Wybór Marsylii, jak twierdzi Griffe, nie był przypadkowy, gdyż była ona ośrodkiem życia ascetycznego i religijnego. Inne miasta jak Tuluza i Burdigala (Bordeaux), były już w rękach Wizygotów, Burgundowie siedzieli w okolicach Lugdunum, Arelate było zagrożone przez barbarzyńców. Jedynie Marsylia oparła się zakusom króla Wizygotów Ataulfa. Tu zresztą znalazło schronienie wielu przedstawicieli arystokracji; w Marsylii był Honorat, Hilary, Cezary z Arelate, a wszyscy oni przybyli z prowincji Belgica Prima lub Germania Prima. Do Marsylii uciekł również Paulin z Pelli, gdy w Burdigali pozbawili go majątku Wizygoci. Był tu także Paulinus Petricordus.⁷⁸ Ucieczki przed najeźdźcami z północnych obszarów Galii są poświadczone źródłowo. Sidonius Apollinaris zapytuje w liście, przyjaciela Apera, czy znajduje się on u źródeł siarkowych, czy w górach.⁷⁹ H. Labande stwierdził, że mieszkańcy Villelaure musieli opuścić swe siedziby przed najeźdźcami i szukali schronienia w górach.⁸⁰

L. Sburliano zakładał, że do Marsylii przenieśli się teściowie Salwiana. Ten argument musi jednak odpaść, gdyż Salwian w liście do nich stwier-

⁷⁷ J. Bonnet: *De Salviani libro ad Gubernationem Dei pertinente*, Parisiis 1850, s. 10; Dubourdieu: *op. cit.*, s. 26; Schäfer: *op. cit.*, s. 30; Pellegrino: *op. cit.*, s. 23; Haemmerle: *op. cit.*, s. 10; o przeniesieniu prefektury Galii z Trewiru do Arles patrz J. R. Palanque: *Date du transfert de la préfecture des Gaules de Trèves à Arles*, „Revue des Études Anciennes”, t. 36, 1936, ss. 354—365; jednakże F. Lot: *La fin du monde antique* [w:] *L'Evolution de l'Humanité*, Paris 1951, s. 239 datuje przeniesienie siedziby prefektury na początek V w.

⁷⁸ Griffe: *op. cit.*, s. 28; Holmes: *op. cit.*, s. 294, 462; Haarhoff: *op. cit.*, s. 10; Sburliano: *op. cit.*, ss. 14—15.

⁷⁹ Sidonius Apollinaris: *Epistulae* V 15; J. Sacazé: *Inscriptions antiques des Pyrénées*, Toulouse 1892, ss. 158—159; E. Le Blant: *Manuel d'épigraphie chrétienne d'après les marbres de la Gaule*, Paris 1869, s. 112; na południu Galii znajduje się wielu mieszkańców Trewiru. Inskrypcja nagrobna dziecka z Trewiru (V wiek) wskazuje na ucieczkę przed najeźdźcami, patrz Le Blant: *Inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures au VIIIe siècle*, t. I: *Provinces Gallicanes*, Paris 1856, nr 399; *id.*: *Manuel...*, s. 112. Na południu znajduje się też epitafium nagrobne biskupa Jam[b]lichusa (koniec V wieku), Le Blant: *Inscriptions chrétiennes* nr 661. Biskup Trewiru i następcą Cyryla zm. w 458 r., a więc przed zdobyciem Trewiru w 464 r. nosił imię Jamblichus.

⁸⁰ L. H. Labande: *Les Mosaïques romaines de Villélaure* (Vaucluse), Extrait du „Bulletin Archéologique” 1903, ss. 12—13; A. Sagnier: *Numismatique appliquée à la topographie et à l'histoire des villes antiques de Vaucluse*, „Mémoires de l'Académie de Vaucluse”, t. 17, 1898 s. 67.

dza, że są oni bardzo daleko od niego (*ad nos tam longe sitos*), musieli więc pozostać w Trewirze lub jego okolicy.⁸¹

Data opuszczenia Lerinów i przeniesienia się do Marsylii nie jest pewna. Czwartą dekadę V w. przyjął T. Scott Holmes, a lata 428—430 Tillemont. Rok 429 uznał G. Valran, a rok 438 C. Bousquet, który przy tym zakłada, że Honorat podniósł go do godności kapłańskiej. A. Kaufmann przypuszcza, że Salwian opuścił Lerinum po otrzymaniu święceń kapłańskich, podczas gdy H. J. Giraud datuje kapłaństwo Salwiana na r. 426. Według O. Schillinga i M. E. Lauzière Salwian przeniósł się do Marsylii w r. 424, a zdaniem H. Léclercq'a w latach 429—430.⁸² Zschimmer i Haemmerle umiejscawiają otrzymanie przez Salwiana kapłaństwa około r. 429 w oparciu o list (Ep: 1), w którym wspomina on zdobycie Kolonii (Colonia Agrippina) przez Franków oraz zniszczenie Trewiru po raz czwarty. Ze wspomnianego listu wynika, że Salwiana nie było już w Lerinum.⁸³

Z pobytym Salwiana w Lerinum i w Marsylii wiąże się kwestia przypisywanego mu semipelagianizmu. Zapoczątkowana przez mnicha Pelagiusza i Celestiusza herezja w zmodyfikowanej formie tzw. semipelagianizmu miała wielu zwolenników w Galii zwłaszcza w osobie opata Kasjana z Marsylii oraz Hilarego z Lerinum, który od 428 r. był biskupem Arelate.⁸⁴ Jakkolwiek spór dotyczył kwestii dogmatycznych i po-

⁸¹ S Burlingtono: *op. cit.*, s. 17.

⁸² Holmes: *op. cit.*, s. 293; Tillemont [w:] Zschimmer: *op. cit.*, ss. 138—140; G. Valran: *Quare Salvianus presbyter Massiliensis magister episcoporum a Gennadio dictus sit*, *Aquensis-Massiliensis Universitas, Facultas Litterarum* 1899, s. 3; C. Bousquet: *Notice historique sur Salvien, prêtre de Marseille*, Marseille 1848, s. 11; Kaufmann: *op. cit.*, s. 61; H. J. Giraud: *De Salviano dissertatio academica*, Montpellier 1899, s. 8; O. Schilling: *Reichtum und Eigentum in der altchristlichen Literatur*, München 1908, s. 194; Lauzière: *op. cit.*, s. 143; H. Leclercq: *Marseille* [w:] *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, t. X 2, Paris 1932, col. 2227.

⁸³ Zschimmer: *op. cit.*, s. 18; Haemmerle: *op. cit.*, s. 25; Schäfer: *op. cit.*, ss. 30—34; Griffe: *op. cit.*, s. 28.

⁸⁴ Z literatury o semipelagianizmie — Loofs: *Semipelagianismus* [w:] *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*, Bd. 18, Leipzig 1906, ss. 192—203; F. Woerter: *Beiträge zur Dogmengeschichte des Semipelagianismus*, Paderborn 1898, oraz Münster i W. 1899 („Kirchengeschichtliche Studien” V 2); M. Jacquini: *La question de la prédestination au Ve et VIe siècles*, „Revue d'Histoire Ecclésiastique” t. 7, 1906, ss. 269—300; K. Rahner: *Augustin und der Semipelagianismus*, „Zeitschrift für katholische Theologie”, t. 67, 1938, s. 171 nn.; J. Chéné: *Le semipelagianisme du Midi de la Gaule, d'après les lettres de Prosper d'Aquitaine et d'Hilaire à S. Augustin*, „Recherches de Science Religieuse”, t. 43, 1955, ss. 321—341; G. B. Ladner: *The idea of Reform, Its Impact on Christian Thought and Action in the Ages of the Fathers*, Cambridge 1959, s. 392 nn.; E. Amman: *Semipelagianisme*, *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. XIV 2, Paris 1941, col. 1805 nn.

wstał na tle dyskusji na temat roli łaski w zbawieniu, to głównymi przedstawicielami tego kierunku byli asceci, którzy odrzucali własność i głosili zasady życia w ubóstwie. Trafnie zauważył A. Małnory, że semipelagianizm nawet w kwestii łaski i zbawienia był kierunkiem bardziej humanitarnym aniżeli ugrupowania ortodoksyjne, których ideowym przywódcą był biskup Hippony-Augustyn. Siedliskiem opozycji w stosunku do doktryny Augustyna były właśnie klasztory, a obrońcami jego teorii w Galii biskup Wienny — Awitus i Cezary — biskup Arelate. Kiedy w 427 r. przywieziono do Galii traktat Augustyna o odkupieniu i łasce, powstały spory i poglądy Augustyna spotkały się z licznymi głosami krytyki. Po śmierci Augustyna głównym rzecznikiem jego doktryny był Prosper z Akwitanii, a ośrodkiem semipelagianizmu pozostał nadal klasztor św. Wiktora w Marsylii. W 475 r. odbył się semipelagiański synod w Arelate, a i drugi synod w Lugdunum przyniósł zwycięstwo opozycji.⁸⁵ W starszej literaturze przeważa pogląd, że drugim obok Marsylii siedliskiem semipelagianizmu był klasztor w Lerinum. Już Tillemont wysunął tę tezę, a za nim m. in. Grützmacher i C. F. Arnold.⁸⁶ T. S. Holmes, stwierdzając, że Kasjan i biskup Arelate Hilary nie chcieli przyjąć poglądów Augustyna o predystynacji, uważa, że Euchariusz z Lugdunum i Salwian odnosili się z sympatią, jeśli otwarcie nie byli semipelagianami. Gdy w 427 r. Kasjan dedykował Euchariuszowi swój traktat, ten znajdował się wtedy w Lerinum. Podkreśla się także, iż założycielowi i ówczesnemu opatowi w Lerinum został dedykowany trzynasty wykład Kasjana. Jednakże Goux jest zdania, że spory na temat łaski i zbawienia, a także dyskusje między zwolennikami Augustyna a semipelagianami, nie zakłóciły spokoju w Lerinum, przyznaje jednak, że stanowisko zajęte przez Kasjana spotkało się w Lerinum z życzliwością i uznaniem.⁸⁷ Następca Honorata na biskupstwie w Arelate Hilary, akceptując w ogólności doktrynę Augustyna, z rezerwą odnosił się do tej części, która dotyczyła roli łaski. Wincenty z Lerinum, zajmując w walce wymienionych kierunków stanowisko neutralne, afirmował — jak sądzi Goux — milcząco opinie Kasjana. Autor dochodzi do wniosku, że mnisi z Lerinum nie byli otwarcie semipelagianami, kokietowali jednak stanowisko Kasjana, choć nadal byli przywiązani do Kościoła. Tezę o semipelagianizmie w Lerinum odrzucił H. Léclercq stwierdzając, że

⁸⁵ A. Koch: *Die Autorität des hl. Augustinus*, „Theologische Quartalschrift”, t. 73, 1891, s. 124.

⁸⁶ Tillemont: *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique* t. 15, Paris 1712, s. 866; Goux: *op. cit.*, s. 93; Grützmacher: *Lerinum* [w:] *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*, Bd. 11, Freiburg i Br. 1899, s. 401; Pfulf: *op. cit.* [w:] *Kirchenlexicon*, Bd. 7, s. 1829; C. F. Arnold: *Caesarius von Arelate und die gallische Kirche seiner Zeit*, Leipzig 1894, s. 522.

⁸⁷ Holmes: *op. cit.*, s. 391, 403; Goux: *op. cit.*, ss. 93—94.

nie ma żadnych danych na poparcie tego rodzaju przypuszczeń, skoro Prosper z Akwitanii nie wymienia wśród przeciwników teorii Augustyna o predystynacji mnichów z Lerinum.⁸⁸ Za zdecydowanego przeciwnika doktryny Augustyna został uznany trzeci z kolei opat klasztoru w Lerinum, Faustus. Léclercq twierdzi, że dopiero dzięki niemu na Lerinum padł zarzut semipelagianizmu. Niezależnie od wymienionego sporu trudno nie uznać sugestii, jakie wysunął Goux, według którego list papieża Celestyna do biskupów galijskich był raczej aprobatą doktryny Augustyna niż formalnym potępieniem jego przeciwników, odcięcie się zaś od semipelagianizmu pochodzi z czasów późniejszych i nie dotyczy ludzi, którzy braki bezpośredni udział w sporze.⁸⁹ Wprawdzie Tillemont nie dostrzegł w pismach Salwiana jakichkolwiek śladów semipelagianizmu, w późniejszej jednak literaturze zarzut tego rodzaju Salwianowi postawiono. Wymienione sugestie wywodzą się głównie z faktu, że Salwian przebywał w klasztorze, który miał być ośrodkiem opozycji w stosunku do teorii Augustyna. M. Pellegrino trafnie zauważył, że samo powiązanie Salwiana z klasztorem w Lerinum nie może świadczyć o jego sympatiach do wymienionego kierunku, dotyczy to również jego pobytu w Marsylii, która była głównym ośrodkiem semipelagianizmu.⁹⁰ Wbrew jednak temu E. Bordone w opublikowanej w 1937 r. pracy dopatruje się w pismach Salwiana dowodów na jego orientację w toczącym się wówczas sporze. Jeszcze przed nią, bo w 1911 r. wypowiedział się twierdząco w tej kwestii H. Jordan. Ostatnio jednak M. Jannelli na nowo postawił to zagadnienie i dyskutuje z Bordone.⁹¹

Salwian nie jest również wolny od zarzutu pryscylianizmu, który był w V w. szczególnie żywotny w Hiszpanii i Akwitanii. Bordone dopatruje się u Salwiana pryscylianizmu w jego szczególnej admiracji mnichów i życia klasztornego oraz wypływającego stąd postulatu zachowania bezwzględnego ubóstwa i rezygnacji z dóbr ziemskich w traktacie *Ad Ecclesiam*.⁹²

Wiadomości o pobycie Salwiana w Marsylii, gdzie przebywał już do końca życia i gdzie powstały jego dzieła, są bardzo skąpe. Z tytu-

⁸⁸ Goux: *op. cit.*, ss. 97—151; Amman: *op. cit.*, col. 1819; H. Léclercq: *Lérins, Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, VIII 2, Paris 1929, s. 2618.

⁸⁹ Léclercq: *op. cit.*, s. 2619.

⁹⁰ Pellegrino: *op. cit.*, s. 137.

⁹¹ E. Bordone: *La società romana del quinto secolo nella requisitoria di Salviano Massiliense* [w:] *Studi dedicati alla memoria di Paolo Ubaldi*, Pubblicazioni della Università Cattolica del Sacro Cuore, serie V: Scienze Storiche, vol. 16, Milano 1937; H. Jordan: *Geschichte der altchristlichen Literatur*, Leipzig 1911, s. 301; Jannelli: *op. cit.*, ss. 101—117.

⁹² O pryscylianizmie Holmes: *op. cit.*, ss. 257—267; Bordone: *op. cit.*, s. 340 n.

łów dzieł Salwiana przekazanych w niezbyt ścisłym katalogu Gennadiusa zachowały się dwa traktaty, tj. *De Gubernatione Dei* i *Ad Ecclesiam*, oraz *Listy*. W wymienionym katalogu *De Gubernatione Dei* nosi tytuł *De praesenti iudicio*, a i jeden z rękopisów (*Codex Corbeiensis*) jest z tytułowany *De iusto Dei praesentique iudicio*.⁹³ Występuje jednak i inny tytuł *De providentia*, a w wydaniu Baluzego *De praesenti iudicio. Incipit liber primus de gubernatione Dei et de iusto Dei praesentique iudicio*. Kodeks Watykański (*Cod. Vat. 554*) z XIV w. podaje tytuł: *De vero iudicio et providentia dei et ipsius Gubernatione hominum et rerum huius mundi libri octo Salviani episcopi ad sanctum Salonium episcopum*, podczas gdy *Codex Urbinas 524* z XII w.: *Silvani episcopi de vero iudicio et providentia et gubernatione dei libri octo ad Salonium episcopum*, a w zakończeniu *Expliciunt libri octo de vero iudicio et providentia dei et ipsius gubernatione hominum et rerum huius mundi...*

W związku z faktem, że Gennadius wymienia tylko pięć ksiąg, podczas gdy zarówno rękopisy średniowieczne jak i najstarsze wydania zawierają osiem ksiąg, powstało wiele domysłów, chociaż opinie i wyjaśnienia tej niezgodności są rozmaite. A. Ebert wysunął hipotezę, że traktat Salwiana był napisany częściami. Według B. Czaplí ukazało się najpierw pięć ksiąg, do których dołączono później trzy pozostałe. Również zdaniem A. Haemmerle traktat miał ukazywać się częściami. Pogląd ten odrzucił jednak zdecydowanie M. Schanz. C. Brakmann dowodził, uznając krytykę dotychczasowej interpretacji ze strony Schanza za słuszną, że podana przez Gennadiusa liczba pięciu ksiąg jest błędem kopisty. U. Moricca uważa również, że propozycje Haemmerlego są nie do przyjęcia i zakłada błąd w tradycji rękopiśmiennej Gennadiusa. M. Jannelli wychodząc z założenia, że najważniejsze księgi *De Gubernatione Dei* to VI i VII, uważa za niemożliwe, ażeby najpierw została ogłoszona część mniej istotna, a potem następna. Niezakończenie księgi ósmej zdaniem Pellegriniego wynika ze stanu zachowania rękopisów nadwyreżonych przez czas, ale autor nie wyklucza, iż dzieło mogło być niezakończone przez Salwiana. Natomiast zdaniem G. Vecchiego kodeks A, na końcu uszkodzony, zawierał prawdopodobnie zakończenie trak-

⁹³ C. Brakman: *Een paar opmerkingen over hoofdstuk 68 van Gennadius Werk De viris illustribus* [w:] *Opstellen over Onderwerpen...*, Bd. 2, ss. 245—248; Pellegrino: *op. cit.*, s. 56; Ebert: *op. cit.*, s. 437; Jannelli: *op. cit.*, s. 25; por. F. Pauly: *Die handschriftliche Überlieferung des Salvianus*, „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien, Phil. Hist. Klasse”, Bd. 98, 1881, ss. 39—40; Brakman: *op. cit.*, „Mnemosyne” vol. 52, 1924, ss. 113—184; Bardenhewer: *op. cit.*, Bd. I, s. 575; tegoż: *Salvianus von Marseille* [w:] *Kirchenlexicon*, Bd. 10, col. 1593; Schanz: *op. cit.*, s. 525; G. Bardy: *Salvien* [w:] *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. XIV, Paris 1939, col. 1058.

tatu.⁹⁴ Ostatecznie przeważała teza, że dzieło Salwiana zostało opublikowane w całości.

Obok tytułu i liczby ksiąg traktatu Salwiana wiele dyskusji wywołała kwestia chronologii powstania *De Gubernatione Dei*. Salwian wymienia kilka faktów pozwalających ustalić w przybliżeniu powstanie dzieła. Interpretacja tych danych nasuwała jednak poważne trudności. Wymienione w *De Gubernatione Dei* (VI 12, 67) zdobycie Rzymu Gallandi utożsamiał z najazdem Genzeryka w 455 r. Podobnie interpretują to miejsce autorzy *Histoire littéraire de France* oraz C. Valran.⁹⁵ Wzmiankowana przez Salwiana (*Gub. Dei* VII 10, 40) klęska Litoriusza pod Tulużą oraz czwarte zdobycie Tréwiru (VI 8, 39; VI 13, 74) stanowi *terminus post quem* dla powstania traktatu. Jako *terminus ante quem* przyjmuje się r. 451, a więc słynną bitwę z Hunnami, o której Salwian nie wspomina. Rittershausen datuje napisanie traktatu *De Gubernatione Dei* po r. 451, Gallandi zaś, jak wspomniano wyżej, po r. 455. Tillemont przyjął rok 440. E. Gibbon, A. Ebert i Chr. G. Heyne poszli w ślady Tillemonta. Już jednak Baluze miał wątpliwości, czy wzmiankowane u Salwiana zdobycie Rzymu, to rzeczywiście najazd Genzeryka.⁹⁶ Z pozostałych badaczy należy wymienić A. Floberta, który datował powstanie dzieła na lata 442—450; C. Bousqueta, i F. Ch. Baura którzy opowiedzieli się za r. 455 oraz P. de Labriolle'a, który przyjmuje lata 439—451.⁹⁷ Salwian pisał jednak o wydarzeniach 439 r. (*Gub. Dei* VII 9, 39) jako o ostatniej wojnie i nie tylko nie dostrzega niebezpieczeństwa ze strony Attyli, ale wręcz przeciwnie, o możliwości szukania pomocy

⁹⁴ Ebert: *op. cit.*, Bd. I., s. 442; B. Czajla: *Gennadius als Litterarhistoriker, eine quellenkritische Untersuchung der Schrift des Gennadius von Marseille De viris illustribus*, Diss. Münster 1898, s. 140; Haemmerle: *op. cit.*, I, s. 16; Schanz: *op. cit.*, Bd. IV, s. 526; Brakmann: *op. cit.*, „Mnemosyne”, vol. 52, 1924, s. 113 n.; Moricca: *op. cit.*, vol. III, 1, s. 876; Jannelli: *op. cit.*, s. 25; Pellegrino: *op. cit.*, s. 64; G. Vecchi: *Studi Salviani I, Università degli Studi di Bologna, Facoltà di Lettere e filologia, Studi pubblicati dall'Istituto di filologia classica IV*, Bologna 1951, s. 71.

⁹⁵ Gallandi: *op. cit.*, 53, col. 10; *Histoire littéraire de la France* II, s. 525; Valran: *op. cit.*, ss. 5—6.

⁹⁶ Rittershusius: *op. cit.*; Gallandi: *op. cit.*, col. 10; Tillemont: *op. cit.*, t. 16, ss. 191—192; E. Gibbon: *The history of the decline and fall of the Roman Empire*, ed. J. Bury, London 1896; Ebert: *op. cit.*, s. 441; Chr. G. Heyne: *Censura ingenii et doctrinae Salviani Massiliensis, librique de gubernatione dei, post Augustini in volumine de civitate dei, Orosiique in historiarum libris conatus* [w:] *Opuscula Academica collecta et animadversionibus locupletata*, vol. 6, Göttingae 1812, s. 131; Baluzius: *op. cit.* [w:] Migne: *op. cit.*, 53, col. 121.

⁹⁷ Flobert: *op. cit.*, s. 12; Bousquet: *op. cit.*, s. 44; A. F. C. Baur: *Die christliche Kirche vom vierten bis zum Ende des sechsten Jahrhunderts in den Hauptmomenten ihrer Entwicklung*, 2. Ausg. Tübingen 1863, s. 12; Labriolle: *op. cit.*, s. 587.

u Hunnów, *Gub. Dei* VII 9, 39: [...] *cum enim Gothi metuerent, praesumeremus nos in Chunnis spem ponere* [...] W związku z tym Ebert przyjął za *terminus ante quem* rok 451 i datował powstanie dzieła na lata 439—451. A. Haemmerle uważa, że *De Gubernatione Dei* zostało ukończone nie później niż w r. 440, a to w związku z tym, że Salwian nie wspomina żadnych wydarzeń po roku 439 i nie wie nic o prześladowaniach chrześcijan w Afryce. Za nim tę datę przyjął L. Duchesne, choć już G. Bernhardy umiejscawiał w tym czasie powstanie traktatu. P. Lejay, P. Courcelle, A. Mayer-Pfannholz datują *De Gubernatione Dei* po r. 439. Natomiast O. Bardenhewer rozciąga na lata 439—451, idąc za Ebertem, choć nadmienia, iż dzieło mogło być napisane w r. 440 i powołuje się na studia Haemmerlego. M. Schanz, G. Bardy uznali wyniki Haemmerlego, podczas gdy A. Kaufmann trzyma się raczej lat 438—440, a autor artykułu o Salwianie w *Enciclopedia Italiana* za Bardenhewerem uznaje lata 439—451. U G. Boissier znajdujemy datę „około 450”; 435—440 uznaje Zschimmer, 440—450 C. Brakmann, podczas gdy C. Weymann i M. Jannelli poszli za Haemmerlem. Jednakże Jannelli wzmiankowane przez Salwiana zdobycie Rzymu skłonny jest utożsamiać z najazdem Genzeryka i gotów jest przyjąć lata 451—456.⁹⁸ Bardzo interesujące studium poświęcone chronologii powstania traktatu Salviana opublikował w 1918 r. U. Moricca, który wspomniane przez Salwiana zdobycie Rzymu identyfikuje z najazdem Alaryka w 410 r. i ustala napisanie *De Gubernatione Dei* po r. 461.⁹⁹ Autor oparł się na wzmiance Salviana o zdobyciu przez Wandalów Sardynii, co miało miejsce w 461 r. Bordone, Brakmann i Jannelli aprobowali tę tezę, jakkolwiek E. Stein przyjmuje r. 440 lub nieco później, F. Mourret lata 439—441, E. Griffe około 455 r. J. Sullivan około r. 439—450, A.

⁹⁸ Ebert: *op. cit.*, s. 441 nn.; Haemmerle: *op. cit.*, s. 13—15; Labriolle: *op. cit.*, s. 587; G. Bernhardy: *Grundriss der römischen Literatur*, 5 Bearb. Braunschweig 1872, s. 998; *Salviano* [w:] *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 30, Roma 1949, s. 585; L. Duchesne: *Histoire ancienne de l'Église*, t. III, Paris 1910, s. 608; Schäfer: *op. cit.*, ss. 38—39; P. Lejay: *Salvianus* [w:] *The Catholic Encyclopedia*, t. 13, N. York 1913, s. 411; P. Courcelle: *Commodien et les invasions du Ve siècle*, „Revue des Études Latines”, t. 14, 1946, s. 246; Mayer-Pfannholz: *op. cit.*, s. 238; Bardenhewer: *Geschichte der altchristlichen Literatur*, s. 575; Schanz: *op. cit.*, ss. 252—526; Bardy: *op. cit.*, col. 1058; Kaufman: *op. cit.*, s. 63; G. Boissier: *La fin du paganisme, Études sur les dernières luttes religieuses*, t. II, Paris 1891, s. 476; Brakmann: *De Geschriften van Salvianus*, s. 239; C. Weymann: *Analecta zu Salvianus und Paulinus von Nola*, „Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft” 1894, s. 372; Jannelli: *op. cit.*, s. 25.

⁹⁹ U. Moricca: *Salviano e la data del Gubernatione Dei*, „Rivista di filologia e di istruzione classica”, t. 46, 1918, ss. 141—155.

Momigliano około 450 r., a połowę V w. J. Gaudemet.¹⁰⁰ Problem jest jednak nadal dyskusyjny, a już W. Sternberg zauważył, że w latach 440—480 Salwian nic nie napisał, co jest tym bardziej intrygujące, że na ten okres, a przynajmniej na jego pierwszą część, przypadająby dojrzałość i największa płodność pisarska kapłana z Marsylii.¹⁰¹ Podane w katalogu Gennadiusa *Homiliae ad episcopos*, wierszowane komentarze do Biblii lub księgi zatytułowane *Sacramentorum...*, ukazujące Salwiana jako homiletyka, egzegetę Pisma Świętego, kaznodzieję i poetę, jakkolwiek o czasie ich powstania nic nie wiemy, musiały być napisane właśnie w tym czasie, w okresie pobytu autora w Marsylii.

Drugim co do znaczenia, a wcześniejszym od *De Gubernatione Dei* traktatem Salwiana jest dzieło pt. *Ad Ecclesiam*. U Gennadiusa figuruje ono pod tytułem *Adversus avaritiam*, ale sam Salwian mówi o „*libelli ad ecclesiam*” (Ep. 9) Tradycja rękopiśmienna potwierdza brzmienie tytułu podane przez autora, np. Ep. 9, 5: „*cur is qui scripsit ad ecclesiam scripserit et utrum alieno nomine an suo*”. Fakt, iż jest to traktat wcześniejszy niż *De Gubernatione Dei*, nie ulega wątpliwości, gdyż sam autor o tym wspomina i powołuje się na niego. Jest on również wcześniejszy niż list czwarty, w którym Salwian odpowiada na pytania biskupa Saloniusza, dlaczego przyjął imię Tymoteusza, ucznia apostoła Pawła.

Czas powstania traktatu *Ad Ecclesiam* ustalono oczywiście w przybliżeniu. Tillemont, a za nim autorzy *Histoire littéraire de France* przyjęli r. 440, Haemmerle lata 435—439, a Schanz r. 435 jako *terminus post quem*, skoro list do Saloniusza, w którym mowa o tym traktacie, nie został napisany przed tą datą, gdyż został on biskupem nie wcześniej niż w tym roku. Jako *terminus ante quem* przyjmuje się r. 439, to jest przypuszczalną datę napisania *De Gubernatione Dei*. Za Schanzem lata 435—439 przyjmuje A. Schäfer, r. 435 — L. Rochus i J. Madoz, a U. Moricca wraca do daty przyjętej przez Tillemonta. C. Halm i F. Pauly uznając ten traktat za wcześniejszy od *De Gubernatione Dei*, uważają, że od napisania jednego i drugiego nie upłynęło wiele czasu.¹⁰²

Data śmierci Salwiana również nie jest zbyt pewna. Gennadius,

¹⁰⁰ Jannelli: *op. cit.*, s. 25; E. Stein: *Geschichte des spätrömischen Reiches*, Bd. I, Wien 1928, s. 511; F. Mourret: *Histoire générale de l'Église: Les Pères de l'Église IVe et Ve siècles, nouv. éd. rev. et corr.*, Paris 1921, s. 433; Griffe: *op. cit.*, t. II, s. 21; J. Sullivan: *The writings of Salvian, The presbyter*, N. York 1947, wstęp, s. 7; A. Momigliano: *The conflict between paganism and Christianity in the fourth century*, Oxford 1963, s. 13; J. Gaudemet: uważają, że od napisania jednego i drugiego nie upłynęło wiele czasu.¹⁰² *L'Église dans l'empire romain (IV—Ve siècle)*, [w:] *Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident*, pub. sous la dir. de G. Le Bras, Paris bd. (1958) s. 27.

¹⁰¹ Sternberg: *op. cit.*, s. 45.

¹⁰² Tillemont: *op. cit.*, t. 16, s. 191; *Histoire littéraire de la France*, t. II,

który napisał swój katalog około r. 480, widział autora *De Gubernatione Dei* jeszcze w dobrym zdrowiu (*vivit usque hodie in senectute bona*). Tillemont datuje śmierć Salwiana na rok 484, za nim idzie P. Fesquet. Pellegrino nie określa bliżej tej daty, a Jannelli r. 480, podobnie jak autor artykułu o Salwianie w *The Oxford Dictionary of the Christian Church*.¹⁰³

W literaturze, i to nawet w ostatnich latach, błędnie uważa się Salwiana za biskupa Marsylii, podczas gdy w katalogu Gennadiusa figuruje on jako *presbyter ad Massiliam*. Ten błąd ma swoją tradycję. W tytule jednego z rękopisów (*Codex Urbinas* 524) z XII wieku czytamy *Silvani episcopi*, podobnie w innym rękopisie z XIV wieku (*Codex Vat.* 554): *libri octo Salviani episcopi*. W ślad za nimi Baronius nazwał Salwiana biskupem, co zostało powtórzone w wydaniu dzieł Salwiana z r. 1729, jak również przez Larinusa Amatiusa. Błąd został skorygowany przez Pagiusa i Tillemonta, ale jako *episcopus Massiliensis* widnieje Salwian w rozprawach Chr. G. Heyne'go, u F. Engelsa w *Pochodzeniu rodziny, własności prywatnej i państwa, a ostatnio* u W. L. Westermanna.¹⁰⁴

РЕЗЮМЕ

В работе выдвинуты неразрешенные проблемы из жизни Сальвиана из Марселя. Прежде всего рассматривается вопрос о происхождении автора трактата *De Gubernatione Dei*. Возвращаясь к старому, хотя

s. 522; Haemmerle: *op. cit.*, s. 13; Schanz: *op. cit.*, s. 524; Schäfer: *op. cit.*, s. 20—26; L. Rochus: *La latinité de Salvien* [w:] *Académie royale de Belgique, Classe des Lettres*, 2 sér. 30, 1932, s. 11; G. Madoz: *Salviano di Marsiglia*, [w:] *Enciclopedia Catholica*, vol. 10, Città del Vaticano 1953, s. 1726; Moricca: *Salviano e la data del Gubernazione Dei*, s. 241; Gallandi: *op. cit.*, s. 10 przyjmuje rok 440; F. Pauly: *Die handschriftliche Ueberlieferung des Salvianus*, *Sitzungsberichte der kaiserl. Akad. d. Wiss. zu Wien, Philos.-hist. Klasse*, Bd. 98, 1881, s. 36—39; C. Halm: *Ueber die handschriftliche Ueberlieferung des Salvianus*, „*Sitzungsberichte d. bayer. Akad. d. Wiss. zu München*“, *Philos.-philolog. u. hist. Classe I*, 1876, s. 390—412. Tylko Holmes: *op. cit.*, s. 293 datuje powstanie traktatu na rok 428.

¹⁰³ Tillemont: *op. cit.*, t. 16, u Fesquet: *op. cit.*, s. 13; Haemmerle: *op. cit.*, s. 8; Pellegrino: *op. cit.*, s. 26; Jannelli: *op. cit.*, s. 17; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, col. 1211; błędnie datuje śmierć Salwiana na r. 450 Holmes: *op. cit.*, s. 293.

¹⁰⁴ Baronius ad ann. 428, patrz Gallandi: *op. cit.*, col. 11; Larinus Amatias w *vita Salviani* p. IX, omówienie u Gallandi'ego: *op. cit.*, col. 11; Tillemont: *op. cit.*, t. 16, ss. 194, 747, oraz *Histoire littéraire de la France*, t. II, s. 521; Heyne: *op. cit.*, s. 131; F. Engels: *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*; W. L. Westermann: *The Slave systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955, s. 142.

и непризнаваемому в литературе в последнее время (M. Pellegrino) тезису, по которому он был родом из Римской Африки, и просмотрев надписи, в которых выступает *cognomen Salvianus*, автор приводит новые доказательства в пользу этой гипотезы. Полной фамилии Сальвиана установить не удалось.

В спорном вопросе об образованности Сальвиана затронута проблема знания греческого языка священником из Марселя. Разделяя принятые в литературе взгляды и считая, что греческий язык он мог учить в школе, автор не исключает возможности знакомства с ним в Марселе, тем более, что в южной Галии греческий язык был, даже при Цезаре из Арле, разговорным языком.

Далее изложены суждения, касающиеся хронологии создания трактатов Сальвианом и их структуры, с учетом как старых концепций, так и взглядов, выдвинутых в новых публикациях. Эта работа является результатом продолжительной дискуссии. В ней автор показывает не только существующие взгляды, а пытается выдвинуть свои предположения, которые — разумеется, учитывая состояние источников — могут быть только гипотезами.

R É S U M É

L'auteur du présent article étudie les questions concernant la vie de Salvien de Marseille restées sans réponse. En premier lieu, c'est la question de l'origine de l'auteur du traité *De Gubernatione Dei (Du Gouvernement de Dieu)*. Reprenant une ancienne thèse, bien que repoussée dans la littérature des dernières années (M. Pellegrino), qui suggérait que l'auteur en question était né en Afrique romaine, et après avoir passé en revue les inscriptions où l'on trouve le prénom de Salvien, l'auteur fournit de nouveaux arguments à l'appui de cette hypothèse. Il n'a pourtant pas pu établir le nom de famille de Salvien.

En présentant ses considérations sur les questions relatives à l'éducation de Salvien, questions si souvent discutées dans la littérature à ce sujet, l'auteur étudie le problème de connaissance du grec par le prêtre de Marseille. Tout en partageant les avis admis dans la littérature, et en rejetant la suggestion que Salvien de Marseille ait pu apprendre cette langue à l'école, l'auteur n'exclut pas la possibilité que celui-ci ait appris le grec à Marseille même ce qui est d'autant plus probable que dans le Midi de la Gaule, on parlait couramment le grec, même à l'époque de Césaire d'Arles.

Ensuite, l'auteur présente les opinions concernant la chronologie des traités de Salvien et leur construction, en prenant en considération aussi

bien les anciennes opinions que les plus récentes. L'article fait le point de toutes les discussions qui avaient lieu depuis longtemps: l'auteur ne se borne pas à confronter les opinions formulées jusqu'ici, mais il tente de formuler le bien-fondé de ses propres suggestions qui — vu l'état actuel des connaissances des sources — ne peuvent pas, de toute évidence, dépasser les stade d'hypothèses.